

עולם קטן

כתב-עת לחקר ספרות ילדים ונוער

נושא הגיליון:
חניכה, הנחלה, עיצוב

גיליון 3
תשס"ז, 2007

זמורה
ביתן

מרכז ימימה • המכללה האקדמית בית-ברל

OLAM KATAN (SMALL WORLD) A Journal of Children's Literature Study

All Rights Reserved
Copyright © 2007 Kinneret, Zmora-Bitan, Dvir — Publishing House Ltd.
& The Yemima Center, Beit Berl College

כל הזכויות שמורות
זכויות בעברית
© 2007 כנרת, זמורה-ביתן, דביר – מוציאים לאור בע"מ
ומרכז ימימה, מכללת בית ברל

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לתרגם, לאחסן במאגר מידע, לשדר או לקלוט
בכל דרך או אמצעי אלקטרוני, אופטי או מכני או אחר כל חלק שהוא מהחומר
שבספר זה. שימוש מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט אלא
ברשות מפורשת בכתב מהמוציא לאור.

גרפיקה ועימוד: לילי פרוז
הכנה לדפוס: ח.ש. חלפי בע"מ
סידור, עימוד והפקה במפעלי כנרת, זמורה-ביתן, דביר – מוציאים לאור בע"מ
רח' התעשייה 10, אור יהודה 60212

נדפס בישראל

Kinneret, Zmora-Bitan, Dvir — Publishing House Ltd.
10 Hataasiya St. Or Yehudda 60212, Israel

עולם קטן כתב-עת לחקר ספרות ילדים ונוער

עורכות

חנה לבנת – ראש מרכז ימימה

רימה שיכמנטר

עינת ברעם אשל

ועדת המערכת

רחל אלבוים-דרור

יוסי גורני

יעל דר

חגית הלפרין

אלכס זהבי

חביבה יונאי

עלי יסיף

בעז ערפלי

מזכירות המערכת

גבי קון

שני פדרמן

כתובת המערכת

מרכז ימימה לחקר ספרות ילדים ונוער ולהוראתה

מכללת בית ברל 44905

טלפון 09-7476400

פקס: 09-7476460

'הרפתקאותיו של פינוקיו' 'הענק וגנו': ניתוח פילוסופי-חינוכי

הרצל ברוך

1. מבוא

במאמר זה אעסוק במסרים הפילוסופיים-חינוכיים בשני סיפורי ילדים מודרניים: הנובלה 'הרפתקאותיו של פינוקיו' (1883-1881) של קרלו קולודי (Collodi, 1826-1890) והמעשייה 'הענק וגנו' (1888) של אוסקר ויילד (Wilde, 1854-1900). בשני הטקסטים ניכרות מודעות ורגישות לילדים ולתפיסה מודרנית של ילדות, תוצר של תקופה שבה הפכו הרעיונות הפילוסופיים על אודות הילדות לנחלתם של רבים. עם זאת בחרתי בשתי היצירות הללו מכיוון שהן מייצגות שתי גישות חינוכיות מנוגדות במחשבה המודרנית, והן מגיבות עליהן ומפרשות אותן מחדש כדרך הספרותית.

בין הפילוסופיה לספרות, ובעצם בין הפילוסופיה לאמנות בכלל, מתקיימים יחסי גומלין דיאלקטיים, כאשר לעתים האינטראקציה ביניהם מתקיימת לאורך דורות אחדים ולעתים ההשפעות מתרחשות באותה התקופה, באקלים תרבותי משותף. כך למשל הקדימה הספרות האפית של הומרוס בהשקפת העולם שהעמידה את פילוסופיית הטבע שחקרה את מהותו של היקום (החל מתחילת המאה השישית לפנה"ס), ואת הפילוסופיה ההומניסטית שחקרה את האדם (במאה החמישית לפנה"ס). אפלטון, שכתביו נשמרו כמעט במלואם, הציג את רעיונותיו הפילוסופיים באמצעי האומנותי של הדיאלוג, ושזר בכתביו סיפורים ומשלים רבים לשם הצגת רעיונותיו הפילוסופיים. הידוע מכולם, שעניינו חינוך, הוא משל המערה המצוי ב'פוליטיאה' (אפלטון 1979, עמ' 421-425). בהמשך המאמר אסתייע בו כמודל מתודי לניתוח שתי היצירות העומדות במרכז מאמר זה.¹

בעידן המודרני בהגדרתו הרחבה – החל מתקופת הרנסאנס ועד היום – נסבים יחסי הגומלין בין האמנות והספרות לבין הפילוסופיה של המוסר וההכרה והפילוסופיה של החינוך בפרט, יותר מבעבר, על הבנת הקשר שבין הילדות לכגרות בחייו של אדם. בהתאם לכך מתקיים דיון נרחב במושג הילדות בתחום החינוך ובמושג הבגרות בתחום הפוליטי והמוסרי. הפילוסופיה של ההשכלה, החל באמצע המאה השבע עשרה, ובעקבותיה המחשבה הרומנטית בסוף המאה השמונה עשרה, הובילו לתפיסה המודרנית של מושג הילדות; ליתר דיוק, לעיצוב מושגים שונים ואף סותרים על אודות הילדות בעידן המודרני.²

1. ואת בהתבסס על פרשנויות של משל המערה מהפרספקטיבה של הפילוסופיה של החינוך (רות תשכ"א, עמ' 57-61, Kraut 1992, pp. 10-12; ואת ב-180 Irwin 1995, pp. 327-329), כולל ההשוואה בין אפלטון לרוסו בעניין זה (Bloom 1979, pp. 9-13) מודל כזה מן הראוי שיכלול שלושה חלקים הקשורים זה בזה: א. הנחות יסוד ברבר טבע האדם, החברה והעולם; ב. עקרונות החינוך, מטרותיו ותכניו; ג. העברת היסוד. דימוי המחנך והקשר בין חנוך וחברה

שתי הפילוסופיות החינוכיות העיקריות שהטביעו את חותמן על הנחשבה והמעשה החינוכי בעידן המודרני, וכפי שאנסה להראות בהמשך גם על ספרות הילדים והספרות שהפכה להיות מזוהה עם ילדים, הן של לוק (Locke, 1632-1704) ורוסו (Rousseau, 1712-1778). בשתייהן באות לידי ביטוי מהפכני תפיסות מודרניות של טבע האדם, כחלק מהתפיסות המודרניות של הטבע בכלל ושל המצב הטבעי בפרט. בניגוד להתייחסות הפסימית לטבע האדם במחשבה הקלאסית, שהחיוך אמור לרסנו או להתגבר עליו, ההתייחסות של המחשבה המודרנית לסוגיה זו הנה אופטימית, בין אם נקודת המוצא שלה נייטרלית (לוק) או חיובית (רוסו).

גישתו החינוכית של לוק מניחה שהאדם בראשיתו הוא כמו "לוח חלק", שהאחריות לדרום עליו את הדברים הנכונים חלה על המחנכים והסביבה (ברובאכר 1965, עמ' 171-172; רות תשכ"א, עמ' 137-138). לעומתו הניח רוסו שהאדם במהותו הוא טוב, כמו "שתיל רך", שהמחנכים והסביבה אחראים להתפתחות פנימית של כשריו הטבעיים (Rousseau 1974 (1762), pp. 5-7). שניהם מסכימים שיש להתייחס לילדים כאופן "אנושי" יותר ולהתחשב בצורכיהם של הילדים אולם מכיוון שתפיסת טבע האדם שלהם שונה הרי שעקרונות החינוך שלהם גם הם, בחלקם, שונים.

לוק מניח שהילד הוא יצור פסיכי, שיש לעצבו בהתחשב במצבו הגולמי. מכאן החשיבות המרכזית שהוא מייחס להקניית הרגלים באמצעות חינוך. רוסו לעומתו מניח שהילד הוא יצור פעיל שיכול לווסת את למידותיו בעצמו (Rorty 1998, p. 238). שניהם מתבססים על תיאוריה של למידה שהיא אינדוקטיבית בעיקרה, אולם בעוד שלוק מדגיש את חשיבות המוצגים ההסתכלותיים שהמחנך מציג לתלמיד, רוסו מדגיש את הלמידה העצמית הפעילה של הילד. ולבסוף, שניהם מאמינים שתכלית החינוך לטפח אדם תבוני. גם כאן ישנו הבדל חשוב ביניהם: בעוד שלוק סבור שחשוב שהילד ישמע כבר מהגיל הרך הסברים רצינוליים ויפנים אותם לאחר שיון ותרנוול (Yolton 1998, p. 175), רוסו סבור שיש להימנע מהסברים כאלה בתקופת הילדות, משום שהם מופשטים ולא מובנים לילד שתבונתו בתקופת הילדות "רדומה" (ibid. p. 71). בהקשר זה מתגלעים ביניהם גם חילוקי דעות באשר ללימוד הקריאה. בעוד שלוק סבור שיש להרגיל את הילד ללמוד לקרוא כבר בתחילת תקופת הילדות, רוסו סבור שקריאת ספרים מתאימה יותר לסוף תקופת הילדות. בהתאם לכך דמות המחנך של לוק היא של מעצב נאור ואילו של רוסו היא כשל גנן.

ניתן לסכם את שתי הגישות המודרניות הללו בהבחנה ובקשר שבין סוציאליזציה ואינדיבידואליזציה בחינוך: בעוד שלוק שם דגש על החינוך החברתי (המודרני באופיו) בתקופת הילדות, רוסו שם דגש על החינוך האינדיבידואלי כמו כן, בעוד שלדעת לוק סוציאליזציה מוצלחת בילדות היא תנאי הכרחי למימוש האינדיבידואליזציה בתקופת הבגרות, לדעת רוסו אינדיבידואליזציה חושית-פעלתנית בתקופת הילדות היא תנאי הכרחי לסוציאליזציה בתקופת ההתבגרות ולאנדיבידואליזציה המבוססת על התבונה בגיל הבגרות

² חוקרים שונים מסכימים את התפתחות המודעות לילדות כפועל יוצא של התפתחות חברתיות וטכנולוגיות. ארייס מדגיש את חשיבותה של ההיגיינה ובריאות הילד כגורמים לעיצובה של המשפחה והילדות המודרנית במאה התשע-עשרה (הנ"ל 1962, עמ' 401-402). פוסטמן מדגיש את הקשר שבין אמצעי התקשורת והילדות. לדעתו הספר המודפס היה נורם עיסוקי להיווצרותה של הילדות, ועם הופעת כלי התקשורת הממוניים או האלקטרוניים התחיל אובדנה של הילדות (הנ"ל 1982). בדברים שלהלן אדגיש את יצירתו של מושג הילדות ותפיסתה כמרויקט הנותני-פילוסופי מחר ניסא וכפרייקט אומנותי-ספרותי מאריך ניסא.

שניהם מצדיקים את תורותיהם בהבנה נכונה של הטבע האנושי בכלל, ושל הילדות בפרט, והם תופסים את התפתחות הילד לקראת ייעודו כמבוגר בעל תבונה ומידה טובה.

כפי שניתן ללמוד מסקירה קצרה זו על אודות גישותיהם החינוכיות של לוק ורוסו, הפילוסופיה החינוכית המודרנית של ההשכלה קדמה לספרות המודרנית, ובכלל זה לספרות הגדולה על ילדים ונוער של המאה התשע עשרה, שבמאה העשרים הפכה גם לספרות של ילדים ונוער (דיקנס, הוגו, טוויין ואחרים).³ ההשקפות החינוכיות שחבויים בשני הטקסטים שינותחו במאמר זה משקפות אם כן בעיקר את אלה של לוק ורוסו, אך הן גם מעלות נושאים חדשים מהמאה התשע עשרה; חלקם הועלו מחדש ממקורות טרום-מודרניים, ש"הורכבו" על הפילוסופיות החינוכיות של לוק ורוסו והשפיעו בכך על התגבשותם של רעיונות פילוסופיים וספרותיים חדשים במאה העשרים.

בסעיפים שלהלן אנתח את הספר 'הרפתקאותיו של פינוקיו' כטקסט שממחיש ומפרש מחדש את הפילוסופיה החינוכית של לוק, ואת המעשייה 'הענק וגנו' כסיפור שממחיש ומפרש מחדש את הפילוסופיה החינוכית של רוסו. את שתי היצירות הספרותיות הללו אנתח בשלושה שלבים התואמים את שלושת חלקי משל המערה של אפלטון (ראו הערה 1 לעיל). **בחלק הראשון** אתחקה אחר תפיסות טבע האדם, החברה והיקום שעולות מן היצירות הללו. האם מהותו הראשונית של הניבור הספרותי - האדם - המוצג בהן היא של יצור מחונך ונאור או שמא להפך, של יצור לא-מחונך ובור? שאלות נוספות בשלב זה של הניתוח יעסקו בהנחות היסוד המובלעות ביצירות ביחס למנגנון הלמידה, לדפוסי החשיבה והידיעה של האדם, למאפייני האישיות האחרים שלו במצבו הטבעי (יצרים, חושים, רגשות) ולטבעם של החברה והיקום. **בחלק השני** של הניתוח אעסוק בעקרונות החינוך, בתכנים ובמטרות שהיצירות מעלות בתחומי ההכרה, התפיסה והרצון. ולבסוף, **בחלק השלישי**, אנתח את ההיבטים הקשורים בהן בהעברת החינוך, דימוי המחנך הרצוי והקשר בין החינוך לחברה. הפרשנות שתוצע במאמר זה תדגיש את הקשר ההדוק, ואפילו הלוגי, בין שלושת חלקי הניתוח. במלים אחרות, המאמר יראה כיצד להנחות יסוד בדבר טבעו של האדם יש קשר הדוק, ולעתים אף קשר של הנבעה, לעקרונות החינוך, מטרותיו ואמצעיו.⁴

3. ראו טענתו הידועה של הוגו ש"קולומבוס גילה רק את אמריקה, אני הוא שגיליתי את הילדות" (אצל לם 1974, עמ' 15). לדעתי יש להבין את ניילוי הילדות אצל הוגו מתוך גישתו הרומנטית, המדגישה היבטים מוחשיים ופריטיקולריים של הילדות בתקופתו. יחד עם זאת, נישתם הרציונליסטית של הוגו ההשכלה, שהדגישו היבטים מופשטים ואוניברסליים של הילדות קדמה לזו של הרומנטיקה בכלל ושל הוגו בפרט, כמו גם סופרים אחרים, צ'רלס דיקנס למשל, שעליהם השפיע.

4. לדוגמה, בהינתן טבעו של האדם במצבו כאסיר במערה מתואר במשל כ"חוסר חינוך" אוי תהליך היציאה מן המערה הנו החינוך (אפלטון 1979, עמ' 421). ראו את השימוש במונח "חוסר חינוך" גם בספרו של ויליאמס (הנ"ל 2001, עמ' 49) ובאנתולוגיה החדשה של הפילוסופיה של החינוך בעריכת אלוני (הנ"ל 2005, עמ' 522) בהתאם לכך. אם בתרנום לאנגלית מצבו הטבעי של האדם מתואר כבור, חסר ידיעה (ignorance) (Plato 1992, pp. 514a), אוי היציאה מהמערה היא חינוך כמובן של השגת ידיעה, ועל כן של נאורות (enlightenment) התרגום האנגלי ממקור יותר מבחינה זו, משום שהוא מייחס את החינוך לתחום הידוע והנאורות קיים גם קשר הדוק בין היציאה של אחד (או יותר) מן האסירים מהמערה לכין החזרה למערה, שהיא תהליך העברה של חינוך שיש לו בהכרח השלכות חברתיות. לפי אפלטון מדובר בקשר הדוק בין מה שהיני מי שיצא מן המערה - בעיקר באמצעות יכולתו להתבונן לכיוון הנכון ולפתח הבנה של העולם (ibid, pp. 518d) - לכין הצורך או החובה להעביר חינוך גם לאחרים. מאפייני הקשר הזה הם: תקשורת לקויה כינו (המאור) לבינם (החשוכים), או הכבולים לצללים, בלבול ומבוכת המלווים את חזרתו, מתח בלתי נמנע בין שני הצדדים ולבסוף הכרה במרותו. ניתן כמובן לצאת גם מנקודות מוצא אחרות בדבר טבעו של האדם. כמו למשל, להניח שהאדם מטבעו "מחונך" כפי שסבר רוסו. במקרה כזה החינוך כרוך בשמירה על הטבע הראשוני ותמיכה בתהליך ההפתחותו והתחוקותו הטבעיים. או להניח שהאדם הוא מטבעו לוח חלק (tabula rasa), כפי שסבר לוק, ואי החינוך עניינו הוספה או עיצוב שמטרתם למלא את ריקנותו של מושא החינוך.

2. 'הרפתקאותיו של פינוקיו'

פתיחת הסיפור 'הרפתקאותיו של פינוקיו' בתחננויו של בול עץ מיוחד בפני הנגר ורבי־האומן אנטוניו, שהניף מעליו גרון במטרה להכין ממנו רגל לשולחן. לאחר שהנגר הכה בו בגרון ייבב בול העץ מכאב, וכשסבר הנגר שמישהו מתחבא בתוך בול העץ הכה בו ללא רחמים על הקיר. בהמשך הקציע אותו הנגר במקצוע וכול העץ התלונן כי הוא מדגדג אותו. אנטוניו נפל ארצה מרוב תדהמה וכשפקח את עיניו דפק בדלתו ג'פטו עמיתו, שנכנס לבקש בול עץ:

חשבתי להכין לי בובת עץ נאה, בובה נפלאה שיודעת לשיר, לסיף, ולהתהפך באוויר. אני רוצה להסתובב בעולם עם הבובה כדי להרוויח קצת כסף ולקנות לי פרוסת לחם וכוס יין. (קולודי 2005, עמ' 18)

ג'פטו קיבל את בול העץ המיוחד והוא ניסר וגילף אותו לבובת עץ שקרא לה "פינוקיו". כשסיים לגלף את העיניים ראה את עיני העץ מביטות בו וכעס על הבובה. כשסיים לגלף את הפה התחיל זה לצחוק וללעוג לו. כך גם ברנע שסיים לגלף את הידיים: בובת העץ הורידה מייד את הפיאה הצהובה מעל ראשו. "זה מגיע לי," חשב ג'פטו, "הייתי צריך לחשוב על זה קודם! עכשיו מאוחר מדי!" (שם, עמ' 24). בהמשך, לאחר שג'פטו יצר את רגלי הבובה ולימדה ללכת ברחוה זו מהבית. ג'פטו רדף אחריה כדי להחזירה ולמזלו הרע נעצר על ידי המשטרה. פינוקיו, שהצליח לברוח מהשוטרים, חזר לבית ג'פטו. כאן חתנה לו הטפת מוסר מהצרצר־המדבר שביקש להשמיע לפינוקיו "אמת גדולה וחשובה". ואלה היו דברי הצרצר הוגה הדעות (קולודי 1990) או הסבלני (הנ"ל 2005), שלפי עדותו גר בחדר הזה למעלה ממאה שנים:

אוי ואבוי לילדים שלא שומעים בקול ההורים ובורחים מהבית! אף פעם לא טוב להם; ובסוף הם תמיד מתחרטים על מה שעשו! (קולודי 2005, עמ' 28)

פינוקיו השיב לו בחוצפה:

צרצרי היקר, אתה יכול להמשיך לצרצר כמה שאתה רוצה, אבל אני יודע שאני רוצה ללכת מכאן מחר ברנע שהשמש תזרח, כי אם אשאר כאן יקרה לי מה שקורה לכל הילדים, ישלחו אותי לבית־ספר, ואני אהיה חייב ללמוד אם ארצה ואם לא ארצה; ואם לומר את האמת, אין לי חשק ללמוד. אני נהנה הרבה יותר לרדוף אחרי פרפרים, לטפס על עצים ולהוציא גוזלים מהקן. (שם, עמ' 29)

הצרצר הזהיר את פינוקיו שהוא עלול להפוך לחמור גדול כשיגדל, שכולם ילעגו לו והוסיף: "ואם אתה לא רוצה ללכת לבית־הספר, למה לא תלמד לפחות מקצוע, כדי שתוכל להתפרנס ביושר?" (שם, עמ' 30). תשובתו המתריסה של פינוקיו הייתה שיש רק מקצוע אחד שמוצא חן בעיניו: "לאכול, לשתות, לישון

לבלות ולהסתובב ברחובות מבוקר עד ערב" (שם, שם). הצרצר הזהיר אותו, כי "כל מי שזה המקצוע שלו מגיע בסוף לבית-חולים או לבית-סוהר." (שם, שם); אחר כך, בעקבות כעסו של פינוקיו, הוסיף ואמר לו: "יש לך ראש עץ." (שם, שם). פינוקיו הכועס לקח פטיש עץ וזרק אותו על הצרצר, אשר נפגע מהמכה ונדבק אל הקיר. הרפתקה ראשונה זו לא הסתיימה לפני שפינוקיו נתקף רעב, ניסה להכין חביתה אך נכשל בכך. הוא התחרט אפוא על שרב עם אביו וברח מהבית ואף הכיר בצדקת דבריו של הצרצר. אלא שניסיונו להשיג אוכל בכפר גם הוא נכשל וכאשר חזר הביתה עייף ורעב והניח את רגליו הקפואות על המחמם הן נשרפו לגמרי.

אין בכוונתי להרחיב את תיאור הסיפור הארוך והמפתול הזה מעבר לתיאור הרפתקה ראשונה וחשובה זו, לצורך ניתוח גישתו החינוכית הסמויה של הספר. שכן כבר בהרפתקה זו מומחשת גישתו החינוכית של לוקה, לפיה כל מה שפינוקיו לומד מקנה לו הסביבה. תחילה זו השפעתו החפוזה והבלתי אחראית של ג'פּטו, המעצבת את פינוקיו מתוך תאוות בצע ובניגוד לנורמות של החברה הראויה. לאחר מכן באה התדרדרותו של פינוקיו, עד ששתי רגליו נשרפות כדי להמחיש באופן דרמטי את התוצאות הבלתי רצויות של עיצובו של ג'פּטו. ניסיון העיצוב השקול והאחראי של הצרצר, בהיותו מנוגד לזה של ג'פּטו וחלש ממנו בשלב זה, גורר התנגדות מצד פינוקיו.

הספר ממשיך ברוח זו גם בהרפתקאותיו הבאות: תיאור השפעותיה הרעות והטובות של הסביבה, תיאור התנהגויותיו הרעות והטובות של פינוקיו, הצרות האיומות שאליהן הוא נקלע והעונשים הקשים שהוא מקבל; זאת לעומת הגמולים שהוא מקבל על מעשיו הטובים, חרטותיו והניסיונות להפיק לקחים. ניתן לחלק את הספר לשבע הרפתקאות שפינוקיו עובר:

- 1 - הבריחה (פרקים א-ו)
- 2 - ההליכה לביה"ס וההגעה לתיאטרון הכובות (פרקים ז-יא)
- 3 - ההתחברות עם השועל והחתול (פרקים יב-יט)
- 4 - הנפילה במלכודת האיכר והלקח בנושא הקניין והעבודה (פרקים כ-כד)
- 5 - הלימוד בבית הספר והפיתוי לראות את הכריש הגדול (פרקים כה-כח)
- 6 - היציאה בסתר ל"ארץ הצעצועים" וההפיכה לעייר (פרקים כט-לג)
- 7 - הפגישה עם ג'פּטו בבטן הכריש והגשמת החלום: פינוקיו הופך לילד (פרקים לד-לו)

כאמור, המתודה לניתוח תיעוז במשל המערה של אפלטון, הבנוי משלושה שלבים, שהראשון בהם הוא הנחות יסוד על טבע האדם. ואמנם, נראה כי הנחות כאלה מצויות ביצירה 'הרפתקאותיו של פינוקיו' כבר בפרקים הראשונים של הספר, במסגרת ההרפתקה הראשונה. בהתאם לכך, לאורך רוב פרקיו של הספר ניתן להתחקות אחר הנחות יסוד על טבע החברה, שאיננה מובחנת בסיפור זה מטבעו של העולם או היקום. גם עקרונות החינוך ומטרותיו באים לידי ביטוי בפרקים רבים של הספר, החל בהרפתקאה הראשונה, וכך גם העקרונות בדבר העברת החינוך, דימוי המחנך והקשר בין חינוך וחברה.

2.1 "היה היה פעם בול עץ": הנחות יסוד על טבע האדם והחברה

במונחי הפילוסופיה של החינוך ניתן לומר שטבעו הראשוני של פינוקיו הוא לוח חלק (טבולה ראסה) או

כלי ריק, ההקבלה ללוח החלק או לכלי הריק ניכרת בשני משורים האחד- בול העץ הוא חומר גלם לעיצוב הכובת, שאין לו נטייה פנימית אפריורית לצורה כזו או אחרת. השני: כובת העץ, הילד הנולמי, היא חומר גלם לעיצובו של הילד הראוי, המחונך. באופן עקרוני יכולה הכובת לקבל כל צורה, אך כפי שנראה בהמשך ישנן רק שתי גישות מנוגדות המתחרות על עיצובה לאורך הסיפור.

לפינוקיו יש צורה של ילד אך הוא עדיין איננו ילד "באמה". כמו כל חומר פיסיקלי יש לו נטיות חומריות מוגבלות מאוד, וכמו כל ילד "סתם" יש לו גם איכויות ביולוגיות-חושניות בול העץ מרגיש כאב כאשר מכים עליו בגרון וחש דגדוג כאשר מקציעים אותו. יתר על כן, הוא אוהב לרדוף אחרי פרפרים, לטפס על עצים ולחפש נוזלים. בעצם הוא אוהב לעשות דברים שילדים אוהבים בדרך כלל לעשות באופן טבעי: לשחק ולהפעיל את יצריהם, חושיהם ואבריהם. אולם כל אלה הן, על פי הסיפור, כגוד נטיות חומריות לא רוחניות במידה שמוצדק לדבר על רצונותיו של פינוקיו, הרי שהם מוגבלים לכל היותר ליצריו וחושיו. בכל מקרה הוא חף כמעט מכל ידיעה, מהבנה שכלית וממידות טובות. מן הבחינות הללו הוא אכן לוח חלק או כלי ריק.

המעניין בסיפור הוא שפינוקיו כביכול "יודע" דבר מרכזי אחד: הוא איננו רוצה ללכת לבית-הספר. בכך הוא מייצג לכאורה את כל הילדים שמטבעם אינם רוצים ללכת לבית-ספר, משום שנטיותיהם הטבעיות, היצריות והחושניות מעוררות אצלם התנגדות למסגרת הלימודית. אם יש בילד רצון כלשהו הרי זה לשחק ולקבל סיפוקים טבעיים, יצריים וחושניים שהם, כפי שאנחנו רואים גם בהמשך הסיפור, סיפוקים מיידיים. לדעתי, נטיות אלה אינן סותרות את טבעו הנייטרלי של הילד, את היותו לוח חלק או כלי ריק. העובדה שלעץ יש תכונות חומריות מולדות, שהוא נדלק באש או עלול להירקב בתנאי לחות, לא עושה אותו ללוח רשום או לכלי מלא. הוא עדיין בגדר חומר גלם ש"חינוכו" תלוי באופן שבו מגלפים אותו, או במלים אחרות, במה שרושמים עליו.

ביסודו פינוקיו הוא ילד "סתם", שעדיין לא ביקר בבית הספר או עבד לפרנסתו מנקודת המבט ההכרתית פינוקיו הוא בור: לא משום שהכרתו כלואה על ידי חושיו, כמו במשל המערה של אפלטון, אלא משום שהוא חסר כל הכרה וידיעה. הוא איננו מתמצא בעולם סביבו ואיננו יודע להבדיל בין טוב ורע. לכן הוא מתנהג כמו "ילד רע" מבלי שהוא ילד רע באמת; לוח חלק וכלי ריק אינם יכולים להיות רעים. כמו כן ראוי להדגיש כי פינוקיו חסר מנגנוני חשיבה ורצון פנימיים שחורגים מהיצרים והחושים. גם שנאתו לבית הספר, אם תופסים אותה כשייכת לטבעו הראשוני, מבוססת על תפיסתו היצרית והחושית ולא על הבנה שכלית ומוסרית. זאת ועוד; כפי שאציע בהמשך, מקור שנאתו לבית הספר הוא בהשפעת חשיבה ולא במהותו הטבעית.

העולם שקולודי מניח את קיומו ואליו הוא מתייחס הוא העולם החברתי בלבד, ולא היקום כולו. בעולם זה מציג קולודי את תתי-החברה שהיא ביטוי להוויה מלאת אשליות, שרירותית ולא מוסרית. את תתי-החברה הזו מגלמים תיאטרון הכובת, עיר מלכודת הפתאים, חי הבטלה, הקרקס וארץ הצעצועים. גם הפשע והחולי מאפיינים רבדים חברתיים אלה. זהו עולם אנטי-חינוכי ביסודו. כך למשל, כאשר פינוקיו מתלונן על השועל והחתול בעיר מלכודת הפתאים, השופט מאמין לתלונתו של פינוקיו המרומה, אך מצווה לכלוא אותו בכית הסוהר במקום להעניש את הנוכלים. כצד תתי-החברה מצויה החברה, המייצגת הוויה מציאותית, שיש בה חוק, סדר ומוסר. חברה זו כוללת חי עבודה ולימוד והיא מתנהלת בכית המלאכה,

במשק החקלאי ובעיקר בבית הספר שאליו מיועדים להגיע כל הילדים, כולל אלה שיש להם ראש מעץ. ללימוד בבית הספר יש מעמד מועדף שכן הוא מזוהה עם המחשבה והחכמה בגילויין הגבוה ביותר. בהתאם להבנה זו של העולם חברתי ניתן לדרג את הידיעה והחכמה על רמותיהן השונות: הטיפשות של עולם השעשועים, החכמה המצומצמת של אנשי המלאכה הישרים והחכמה הרבה של תלמידי בית הספר ובוגריו.⁵

2.2 "אני מבטיח לך שאלך לבית-ספר, אלמד ואביא לך כבוד": עקרונות החינוך, מטרותיו ותכניו

מכיוון שפינוקיו הוא, במהותו ה"עצית", לוח חלק, למידתו מושפעת (כמעט) כולה מהסביבה. השפעת הסביבה מתרחשת כבר בתחילתו של הסיפור על ידי אנטוניו והמפגש שלו עם ג'פטו. כאשר ג'פטו נכנס לביתו של אנטוניו הוא מוצא אותו יושב על הרצפה ושואל אותו מדוע הוא יושב על הרצפה. אנטוניו משיב לו: "אני מלמד את הנמלים לקרוא ולכתוב" (שם, עמ' 17). מה יכול פינוקיו ללמוד מתשובה זו? יש לשער שלראשונה בחייו למד מסביבתו מהו שקר. יש לשער גם שלמד מסביבתו, כלומר מאנטוניו, שהכאה בגרון והכאתו שלו "ללא רחמים על קירות החדר" קשורה באופן כזה או אחר בהוראת נמלים. בהמשך הסיפור, כשיפגוש את הצרצר, הוא יפגין את מה שקלט מאנטוניו בהתנגדותו ללמוד קרוא וכתוב בבית הספר ובדפוס דומה של התנהגות אלימה כלפיו. כמו כן ניתן לשער שגם מריבתם המטופשת של אנטוניו וג'פטו השפיעה את השפעתה הלא-חינוכית על פינוקיו. אולם ההשפעה החשובה ביותר על קביעת אופיו הראשוני של פינוקיו, מנקודת המבט של גישה חינוכית מעצבת, קשורה לתוכניתו המסולפת (ואולי החפזזה) של ג'פטו לעשות מבול העץ בובת שעשועים שבאמצעותה יוכל להרוויח כסף. ההתארכות המתריסה של אף בובת העץ בכל פעם שג'פטו מנסה לעצבה, הורדת הפיאה מעל ראשו של ג'פטו לאחר שידי הבובה עוצבו, וכמובן, הבריחה מהבית לאחר שרגליה אומנו לפעול – כל אלה מגשימים את ייעודה הראשוני של בובת העץ בהתאם למטרתו הראשונה של ג'פטו. הלא ג'פטו רצה בובת עץ שיודעת "לקפוץ קפיצות מוות" או "להתהפך באוויר".⁶

הנהגה בבריחתו והרפתקאתו הראשונה פינוקיו מנשים ייעוד מפוקפק זה. מטרות החינוך וההנעה לחינוך הן בעיקר, אפוא, ממקור חיצוני (אקסטרינזי). מה שנלמד מקורו מבחוץ, אלא שהמטרה שלשמה נוצר פינוקיו וההנעה שצויד בה אינן ראויות. כדאי לשים לב כי פינוקיו פועל בהתאם להשפעה זו **ורק** כאשר תוצאותיה אינן רצויות, הוא נענש, מתחרט ומנסה להשתחרר ממנה. גילופו של פינוקיו כבובת שעשועים מוביל את ההרפתקה הראשונה של הסיפור אל תוצאותיה האיומות. שניהם, היוצר והיצירה, לומדים לקח מן התוצאות הללו. ג'פטו מתחיל ללמוד את הלקח כבר בתהליך הגילוף עצמו. לנוכח התנהגותה השובבה והחצופה של בובת העץ הוא מכיר בהיותו מעצב גרוע ומאשים

5. השוו בעניין זה לניגוד שבין בית הספר שבו נלמדות רק עובדות לכין הקרקס, המוסד חברתי הנחשב לממוקם – אך כעצם אינו כזה – ברומן 'סיים קשים' של צ'רלס דיקנס (1854). ההבדל בין דיקנס לקולודי הוא כוח שהאחרון אינו מבקר את בית הספר והחינוך המסובל גם כאשר הם מוצגים באופן חקשה ביותר, ואילו דיקנס מבקר אותם וצופה את קריסתם. כמו כן, בעוד שקולודי מתנגד ליוזמותיהם של הילדים דיקנס מצדד בהן. ולבסוף, לפי קולודי התיאטרון, הקרקס וארץ הצעצועים מייצגים את עולם האשליה ובית הספר מייצג באופן כלתי מעורר את עולם המציאות, לעומת זאת לפי דיקנס היומרה של בית הספר לייצג את העיקרון של המציאות מתמוטטת ולעומתו עולם הקרקס אינו מייצג בהכרח את עולם האשליה.

6. "לקפוץ קפיצות מוות" הוא תרגומה של מרים שוסטרמן פאדובנו (קולודי 1990, עמ' 17), "להתהפך באוויר" הוא תרגומה של ענת שפיצמן (קולודי 2005, עמ' 18).

את עצמו שלא חשב על כך קודם (שם, עמ' 24, 27). ג'פּטו אמנם מאשים את פינוקיו על היותו ילד רע שאינו מכבד את אביו, אך הוא מתחיל להבין שפינוקיו מתנהג רע כי הוא למד זאת מסביבתו. המטרות הראשונות שהציב לפינוקיו היו בלתי ראויות. לא מפליא אפוא שג'פּטו נענש אף הוא, על תוכניותיו וחזונו החינוכי המסולף.

מטרותיו הראויות של החינוך, אשר קולודי מגן עליהן לאורך כל היצירה, מוצגות לראשונה לפינוקיו על ידי הצרצר המדבר לקראת סופה של ההרפתקה הראשונה: לשמוע בקול ההורים, ללכת לבית ספר או, לכל הפחות, ללמוד מקצוע כדי שיוכל להתפרנס ביושר. הצרצר מתמקד במהותו הגולמית של פינוקיו ("יש לך ראש עץ") אך הוא אינו מתייחס לעיצובו הפגום. לו היה מביא בחשבון את עיצובו הפגום היה מבין שפינוקיו צריך שיקום, כדי לגמול אותו מן ההשפעות הקודמות שידע, לפני שיתחנך כראוי לאור "חזונו הגדול והאמיתי" פינוקיו, שהמטרות הלא ראויות של ג'פּטו כבר מושרשות בו, מתריס כנגד הצרצר באומר כי מטרותיו הן לשחק ולבלות כל היום, להסתובב ברחובות, לאכול ולישון. רק אחרי שנכשל בהכנת הביתה ובניסיונו לבקש לחם מאחרים, מתחיל פינוקיו להפנים את מסריו של הצרצר (שם, עמ' 34-33). כשג'פּטו חוזר הביתה מבית הסוהר בתחילת ההרפתקה השנייה גם הוא מאמץ את המטרות הראויות, ובעיקר את רעיון ההליכה לבית הספר. החל מן ההרפתקה השנייה מתרצצות אפוא ב"תודעת" פינוקיו שתי מערכות של מטרות: ראויה ובלתי ראויה. מחד גיסא הוא מוסיף ונוטה להנשים מטרות לא ראויות ברוח חינוכו הראשון, כמו צפייה בהצגת תיאטרון על חשבון לימודיו בבית הספר, התעשרות ללא מאמץ ובילוי בחוף הים ובארץ הצעצועים; אך מאידך גיסא הוא מפנים מטרות ראויות נוספות: הפיה הטובה מלמדת אותו לומר אמת והאיכר מלמדו לכבד את קניינו של האחר. בהרפתקאותיו השונות פינוקיו מיטלטל בין ההשפעות המנוגדות והסותרות של הסביבה, עובר תהליך מפותל של שיקום ובסופו של הסיפור מאמץ את קורפוס המטרות הראויות.

השפעתה המוחלטת של הסביבה באה לידי ביטוי גם בעקרון נוסף: העדפת החינוך החברתי על פני החינוך האינדיבידואלי. חינוך חברתי מתמקד בתהליך הסוציאליזציה, שעניינו סינוול היחיד לצורכי החברה, ולשם כך הוא מצייד את הילד בידע ובמיומנויות הנדרשות לתפקוד חברתי תקין. לעומת זאת החינוך האינדיבידואלי מתמקד בתהליך האינדיבידואליזציה, שעניינו המימוש העצמי של היחיד, ולשם כך הוא כרוך בטיפוח כשריו הפנימיים ונטיותיו הסגוליות. בהתבסס על טבעו הריק והגולמי של פינוקיו ברי כי החינוך האינדיבידואלי אינו רצוי לו ויוביל להתדרדרותו אל התת-חברה. מה יכול היה פינוקיו לעשות לו ניתן לו לבטא את אישיותו? נראה כי לא היה בוחר בלימודים או בעבודה, אלא בעשיית דברים הגורמים לו הנאה חושית ורגעית. ואמנם, כאשר פינוקיו פועל בהתאם לנטיותיו האישיות תוצאות מעשיו אינן רצויות. לכן חייב להיות גורם חברתי שילמד אותו מה ראוי ומה אינו ראוי, מה ניתן לעשות ומה אסור לעשות. בכוחות עצמו פינוקיו אינו יכול לדעת זאת, ויש מי שיוודעים טוב ממנו ויש לציות להם. רק חינוך חברתי אחיד יכול אפוא לסגלו אל החברה התקנית. אולם דא עקא, החברה המתוארת בסיפור, על רבדיה ומצביה השונים, גם היא מסוכסכת בעצמה ומלאת סתירות. יש לאחדם לקראת מטרה חברתית משותפת. לכן, רק לאחר שג'פּטו משנה את מטרותיו הפסולות ומיעד לפינוקיו את לימודי הקריאה והכתיבה בבית הספר, פינוקיו מתחיל להסתגל לחברה הראויה. שינוי מרשים זה, שג'פּטו עובר בתחילת ההרפתקה השנייה, בא לידי ביטוי

במכירת מעילו היחיד כדי לקנות לפינוקיו ספר לימוד. מבחינה זו ג'פטו מייצג את מה שראוי שיבינו הורים עניים: עליהם לעשות הכל כדי שילדיהם ילכו לבית הספר. עם זאת, יש לשים לב לכך שהאחריות לחינוכו של פינוקיו הופקעה מידי ג'פטו עד אשר ישלים את תהליך החניכה שלו עצמו.

מי שמייצג את העיקרון החברתי התקני והראוי כבר בתחילת הסיפור הוא הצרצר המדבר (שאחר כך גם מופיע כצלו של הצרצר). ניתן לומר שהצרצר מציג לפינוקיו "על רגל אחת" את הדרך החינוכית הרצויה לו, ובעצם – לכל הילדים בעולם: ללכת לבית הספר על מנת להתחנך כראוי. הרי, כפי שנאמר במקורות ולעיתים קרובות מפרשים בטעות: "חנוך לנער על פי דרכו גם כי יזקין לא יסור ממנה" (משלי, כ"ב, 6). "על פי דרכו" יש לפרש במונח של הדרך המיועדת לו על ידי החברה ולא על פי דרכו של הנער. לרוע מזלו של פינוקיו הדרך הלא ראויה הייתה ראשונה להשפיע עליו ולעצב את הרגליו, והיא חוזרת ומשפיעה עליו במהלך הסיפור. רק כאשר השפעת דרכו של הצרצר מתחזקת, בהמשך גם על ידי הפיה הטובה, נוצרת סביבה חינוכית ראויה המובילה את פינוקיו להפוך לילד בשר ודם. הצרצר הוא הראשון שמסביר לפינוקיו, כפי שתואר קודם לכן, כי עתידו של מי שנוהג כרצונו ואינו נשמע לקול המבוגרים הראויים, בעלי הידע והניסיון הוא להפוך להיות חמור, פושע או חולה. בהמשך, בהרפתקאתו השלישית עם השועל והחתול, מהדהד קולו של צל הצרצר המדבר, הדוחק בו לקחת את ארבעת מטבעות הזהב שנתרו לו ולמסור אותן לאביו. עקשנותו של פינוקיו, הגורמת לו ללכת אחר רצונותיו וגחמותיו, מלווה באזהרתו של צל הצרצר המדבר: "אל תשכח שילדים שעושים מה שמתחשק להם, מצטערים בסוף." (שם, עמ' 70).

חינוך אינדיבידואלי, אם כן, איננו מוצג אלא כהגשמה ספונטנית של צרכים מידיים. לכן תוצאותיו רעות, ובמיוחד בתקופת הילדות המוקדמת. כך היה כאשר פינוקיו הפעיל לראשונה את רגליו, כך כאשר רצה לראות הצגת תיאטרון במקום להמשיך בדרכו לבית הספר, וכך כאשר העדיף לנטוע את המטבעות כדי להרוויח יותר כסף. המסקנה בהקשר זה ברורה: **חינוך חברתי בתקופת הילדות חייב להקדים את החינוך האינדיבידואלי**, ולא להפך. חינוך אינדיבידואלי מוביל לנסיגה, כלומר חזרה למצב "עצי" דומם, המשול למוות. ואמנם בסוף ההרפתקה השלישית, שבה התפתה פינוקיו לתוכניות השועל והחתול הנוכלים בניגוד לעצתו החכמה של הצרצר, פינוקיו נתלה על עץ ו"נשאר תלוי בלי נוע כאילו התאבן" (שם, עמ' 80). רבות מטעויותיו של פינוקיו במהלך הסיפור קשורות להתנהגותו האינדיבידואליסטית ותוצאותיה קשות. זו, כאמור, תוצאת טעותו של ג'פטו שהגה עבור פינוקיו תוכנית אפרירית בלתי חינוכית. שכן, ביבה שידעת רק לשיר, לסייף ולהתהפך באוויר סופה שעושה מה שהיא רוצה, ויותר מכך – סופה שהיא מתה. הרישום הלא ראוי של ג'פטו אמנם אינו נמחק במהרה ותוצאותיו הבלתי רצויות מסיגות את פינוקיו למהותו הראשונית ביותר – גולם חסר חיים.

את השלטת החינוך החברתי על האינדיבידואלי מייצגת הפיה הטובה, הנוכחת בהרפתקאותיו השלישית והרביעית. הצרצר המדבר, שמופיע שוב בחלק זה של הסיפור על רקע נסיסת פינוקיו, מעיד עליו:

בוכת העץ הזאת היא יצור שובב נורא. זהו בעצם פרח חסר חינוך, עצלן, נווד... זהו ילד לא ממושמע, שעוד יגרום לאבא שלו למות מצער. (שם, עמ' 85)

לא קל להעביר לפינוקיו ידע ראוי, אפילו כאשר מדובר בידע טכני שקשור לכליעת התרופה המרה שיכולה להציל את חייו. פינוקיו "יודע" שסוכר טעים יותר מתרופה מרה, ולכן הוא דוחה את התרופה; רק לנוח המוות המתקרב הוא מתרצה ומסכים לבלוע את התרופה. לאט לאט מתחיל פינוקיו לרכוש ידע על העולם והפיה הטובה מבקשת ללמדו מוסר. היא מציבה לו מטרות ביניים ותכנית מעשית לשיקום, המביאה לחשבון נס את עיצובו הפגום, בהבדל מן הצרצר. כמהלך האירועים פינוקיו מוסיף לשקר וכתוצאה מכך אפו מתארך. כך מתאר קולודי את סיכום החינוך המוסרי של פינוקיו:

כפי שאתם יכולים לתאר לכם, הפיה הנירה לפינוקיו לבכות ולצעוק יותר מחצי שעה בכלל האף שלא עבר דרך ולת החדר; היא עשתה את. ה כדי שילמד לקח ולא ימשיך בהרגל הרע שלו לשקר. ההרגל הכי רע שיכול להיות לילד. " (שם, עמ' 93)

פינוקיו לומד לדבר אמת ובהתאם לתוכניתה של הפיה, לקראת סופה של ההרפתקה השלישית, הוא עומד לפגוש שוב את אביו, ג'פטו. הוא מבקש לצאת לקראת אביו והפיה נותנת בו אמון ומסכימה. אבל התוצאה היא שהוא תועה כיער, מתפתה שוב על ידי השועל והחתול, כספו נגנב והוא נשלח לבית הסוהר. לאחר ארבעה חודשים הוא משתחרר ויוצא לדרך כדי לחזור לבית הפיה הטובה ולהתאחד שוב עם אביו ג'פטו. הלך שהוא מנסח לעצמו מסכם את עדיפותו של העיקרון החברתי בחינוך:

כמה צרות קרו לי.. וזה מגיע לי! כי אני בובת עץ עקשנית כמו פרד. אני תמיד רוצה לעשות את הדברים בדרך שלי, בלי להקשיב למה שאומרים האנשים שאוהבים אותי ושיש להם שכל פי אלף יותר ממני! אבל מעכשיו אני מתכוון לשנות את חיי ולהפוך לילד טוב ומחונך.. (שם, עמ' 104)

העיקרון החברתי של החינוך קשור לכמה ערכים מרכזיים שהסיפור מעלה על נס: ערך הכבוד והציות למבוגרים הראויים, בעלי הידע והניסיון, הליכה לבית הספר, פיתוח היכולת השכלית והחכמה, אמירת אמת, ערך העבודה וערך הקניין. במונחי המחשבה החינוכית בת ימינו ניתן לומר שחינוך זה הנו סמכותי ורחוק מלהיות פתוח וליברלי הניהיליזם שהסיפור מזהיר מפניו בא לידי ביטוי באנטי-ערכים שהסיפור דוחה: בורות ופתיות, משחקי ילדים, תענוגות חושים, בטלה, רמאות ואפילו סקרנות (של ילדים). בהתאם לכך, כאשר פינוקיו פועל בהתאם לנטייתו האישיות מוצגות התנהגויותיו כאנטי-ערכיות וכמובילות לניהיליזם. כך למשל, בדרכו הראשונה לבית הספר, כשהוא נמשך לתיאטרון הבובות ואפילו מוכר את ספר הלימוד שג'פטו קנה לו תמורת מעילו היחיד. פינוקיו מוקסם מרשמי החושים של התיאטרון ומחפש בו תענוג חושי, אשר אינו ראוי לפי גישת המחבר. סקרנותו הילדותית, ה"עצית", קשורה לצרכיו המיידים, ובהעדר מבוגר שילווה אותו הוא עושה את כל הטעויות האפשריות וחווה את תוצאותיהן הלא רצויות. בתיאטרון הבובות הוא הופך מצופה תמים וסקרן לשחקן בכפיה וכמעט שמעלים אותו באש. בורותו ופתיותו מובילים אותו למלכודת שטומנים לו השועל והחתול, תושבי העיר מלכודת הפתאים, ולעונש המזורז שהוא מקבל שם נטייתו לשחק ולהשתעשע במקום ללמוד מובילה אותו לארץ הצעצועים, שם

הוא הופך לחמור. האנטי־ערכים קשורים כמובן גם למטרותיו המסולפות ולאופן העיצוב שיצק בו ג'פּטו בתחילת הסיפור.

לימוד ערכי הקניין והעבודה הוא חלק חשוב בחינוכו המוסרי של פינוקיו. הוא מאפיין את הדעות השליטות בחברה הבורגנית של המאה התשע־עשרה. כפי שפינוקיו לומד על בשרו בהרפתקאתו הרביעית, פגיעה ברכושו של הזולת נחשבת למעשה חמור מאוד, חמור אף יותר מפגיעה באדם אחר. לפי תפיסה זו גם אם אדם רעב או אף עלול למות, אין לו הצדקה לפגוע ברכושו של אחר. זהו הכלל המוסרי שפינוקיו לומד בדרך הקשה כאשר הוא נלכד במלכודת האיכר וחושש למות ברעב. "ילדי היקר, הרעב אינו סיבה מספקת לקחת דברים שלא שייכים לנו", אומרת לו הנחלילית אחרי שפינוקיו נלכד במלכודת. "נכון, נכון!" צעק ובכה פינוקיו, "אני לא אעשה את זה שוב." (שם, עמ' 109). אבל גם כאן פינוקיו נענש בחומרה והופך לכלב שמירה, הנקשר למלונה בחוותו של האיכר; כך הוא למד שיש לכבד את רכושו הזולת ולשמור עליו פשוטו כמשמעו. לעומתו, לאיכר שברכושו פגעו הזכות להתנהג באופן אכזרי וחסר כל מדתיות ביחס לעבירה שזולתו עבר, כי מה שמותר לבעל קניין אסור לחסר קניין. ערך כבוד האדם חל, אם בכלל, רק על בעלי קניין שהם ככל הנראה – על פי הסיפור – גם חרוצים; הוא לא חל על חסרי קניין עצלים. פינוקיו לומד אם כן, שערכי הקניין, העבודה והלימוד הם שקובעים את תוקפם ואת אופני החלתו של ערך כבוד האדם, ולא להפך.

לעומת העונשים האיומים שמענישים את פינוקיו סוכני החברה המצויה, יש לציין את העונשים ה"חינוכיים" והביהיוויים ה"רך" של הפיה הטובה. ישנם גם שלושה מקרים שבהם התנהגותו הטובה של פינוקיו מתגמלת. כך למשל נכונותו למות במקום ארלקינו בתיאטרון לקראת סופה של ההרפתקה השנייה מזכה אותו בחמש מטבעות זהב (שם, עמ' 59-60). מה שמעניין באפיזודה זו הוא שאת ערך אהבת הזולת לא למד פינוקיו מן הסביבה. כלל לא ברור איך הוא רכש אותו ואולי מדובר באחוות ילדים סתם, כלומר אחוותן של בובות העץ; כמו כן ייתכן שיש כאן אמצעי ספרותי דרמטי שמטרתו להדגיש את הפוטנציאל הערכי שיש לפינוקיו לעומת בובות העץ האחרות. המקרה השני קשור לפרשת הצלתו של אלידורו, כלב האמסטף האמתני שכמעט טובע בים בנסותו ללכוד את פינוקיו בפקודת השוטרים. פינוקיו מציל אותו וכמו בסיפור "השומרני הטוב", הכלב גומל לו בטובה תחת טובה ומצילו מן הדייג המפחיד שביקש לטון אותו (שם, עמ' 148-156). המקרה השלישי מופיע לקראת סופו של הסיפור, כשדג הטונה גומל לפינוקיו על עצותיו הטובות בעת שהייתם בבטן הכריש ועוזר לפינוקיו ולג'פּטו להגיע בשלום אל החוף (שם, עמ' 203-205, 214).

התהליך החינוכי המתואר בסיפור פשוט מבחינה פילוסופית אך מסובך מבחינה מעשית. מבחינת ההשקפה החינוכית מדובר במעבר מהוויה חושנית ומשחקית, שהיא גם בלתי מוסרית, אל הוויה לימודית ומוסרית. תהליך החינוך, אם כן, הוא דיכטומי וכרוך במעבר מהוויה של תמימות, בטלה ועוניה להוויה של ידיעה, עבודה וקניין. מעבר זה הוא, כאמור, מפותל ורב מכשולים מבחינה מעשית. הסיבה לכך קשורה בסביבה שעיצבה את פינוקיו, שעל השפעותיה הבלתי ראויות עליו להתגבר. בכל אחת מהרפתקאותיו הוא לומד מטעויותיו לקח חדש, עד לסופו הטוב של הסיפור. אך שלא כמו במשל המערה הידוע של אפלטון אין בהרפתקאותיו של פינוקיו מערכת סדורה של שלבי חינוך, אלא בעיקר תוכנית חינוכית דיכטומית,

שמטרתה להעבירו מהרחוב אל בית הספר, לנתקו מן האינדיבידואליזם ההרסני ולהופכו לבן-תרבות מוסרי לשם כך אין די בשינוי גישה ובהבעת רצון ללכת לבית הספר, כפי שמתברר במהלך הסיפור. לפינוקיו נדרשים גם כשרים מעשיים, קוגניטיביים וריגושיים נוספים.

חשוב לזכור כי בשלהי המאה ה-19 היה בית הספר מושיע הילדים, מכיוון ששימש מסגרת חינוכית לילדי העניים. אם נקבל את ההנחה שפינוקיו בא גם הוא מבית עני, אזי נוכל לראות בהליכתו לבית הספר מעין מטאפורה על ישועתם של ילדי העניים, שבזכות הצטרפותם של המסגרת החינוכית יוכלו להפוך לילדים "באמת".

2.3 "כי כאשר ילדים רעים הופכים לילדים טובים, גם הם וגם משפחותיהם זוכים ללבוש צורה חדשה ומאושרת": העברת חינוך והשלכותיה החברתיות

מכיוון שמושא החינוך עשוי עץ, כולו תלוי באופן שבו מגלפים אותו ומעצבים את צורתו. משמע – העברת החינוך כרוכה בטיב העיצוב. תפיסה זו של החינוך מניחה שדימוי המחנך הוא כשל מעצב אך מי ראוי לעצב ואיך? שלא כמו באינטראקציה שבין מחנך וחניך במשל המערה, בסיפור 'הרפתקותיו של פינוקיו' לא קיים מצב של אי הבנה וחוסר תקשורת בין המחנך למושא חינוכו, כי מושא החינוך נוח לקבל כמעט כל השמעה מבחוץ על פי תוכנית המעצב. הבעיה היא שישנה אי התאמה בין המטרות הסותרות שהמעצבים השונים קובעים.

הקונפליקט הראשון שעולה ביחס להעברת החינוך הוא בין תוכניתו הראשונה, הבלתי ראויה של ג'פטו, לבין האמת הגדולה של הצרצר המדבר ותוכניתו השניה והראויה של ג'פטו לשלוח את פינוקיו לבית הספר. לו היה ג'פטו מנלף את פינוקיו כבובת עץ מושלמת היה עיצובו של פינוקיו ללא דופי. אולם פינוקיו נוח לעיצוב, ועל כן נחרטו בו שני סוגים שונים ומנוגדים של עיצוב. גם לאחר שג'פטו מאמץ גישה ראויה אין היא מוחקת את רישומה של קודמתה. מסיבה זו נוצר צורך בסוכנים של החברה הכללית הראויה. ואכן, הצרצר והפיה הטובה מהווים סוכנים כאלה והם מסייעים לג'פטו למחוק את הרישום הראשוני שטבע בנפשו של פינוקיו ולהקנות לו את הרישום הראוי.

הצרצר המדבר מופיע כמה פעמים בסיפור ותפקידו להציג את העקרונות החשובים ביותר ואת מטרות העל של החינוך, כפי שהללו פורטו בסעיף הקודם. הוא איננו מתעסק ב"קטנות". הוא מעביר לפינוקיו, ובאמצעותו לקהל היעד של הילדים הקוראים, את המסר המכונן של היצירה. בהיותו המחנך הראוי הראשון ביצירה הוא גם מתמודד עם התנגדויותיו של פינוקיו, שהן תוצאה של ההשפעות הראשונות שהועברו אליו. אולם מכיוון שאינו מתעסק ב"קטנות" אין הוא מציע מטרות ביניים, תכני לימוד ספציפיים ודרכי הוראה מתאימות לחינוכו של פינוקיו. הוא מציע בפני פינוקיו את מטרות העל ועקרונות היסוד של החינוך החדש, שאמור להחליף את החינוך החברתי הישן ולסלק מהדרך כל חינוך שהגות חברתי, כלומר שאינו כרוך בלימוד ועבודה שלא כמו המחנך האפלטוני, יהיה זה מוגם לראות בצרצר את מי שמייצג ערכים טרנסצנדנטיים. מי שמקנה לפינוקיו את מטרות הביניים היא הפיה הטובה. היא ממלאת את מקומו של ג'פטו, עד שהלה ימצא ראוי לחזור ולחנך את פינוקיו.

ג'פטו מייצג הורים עניים שעיסוקם במלאכות קשות המניבות שכר זעום, השואפים – אולי בהתאם

לרוח התקופה שפתחה הזדמנויות מרחיקות לכת לזימים מעטים – להיחלץ ממצוקותיהם החומריות. היצירה חותרת לעודד עתיד אוטופי, שבו הורים לילדים עניים ייגמלו מרעיונות שווא מזיקים, כמו רוח כספי ללא מאמץ המושג באמצעי בידור "עלובים" ולא "חינוכיים". במקום זה ילמדו הילדים בבית הספר להיות חכמים ולהתפרנס ביושר. השינוי שחל בג'פטו מסמל, על פי קולודי, גם את המעבר מהוויה חברתית לא תקנית שעבר זמנה אל הוויה חברתית תקנית, שבה כל הילדים זוכים לחינוך סדיר ואחיד. כשלון בהעברת החינוך בעידן המודרני, לפי המובלע בסיפור, כרוך בהקמתם של מוסדות ענישה וריפוי. מי שמתחמק מלימוד בבית הספר, הוא עבריין מועד שיש להעניש או חולה שיש לרפא. אין דרך אחרת. מבחינה זו ג'פטו לא יכול לייצג את המצפון החברתי אלא רק לאחר שיעבור שינוי בעצמו.

היצירה מלמדת אפוא, כי על העברה אידיאלית של חינוך מופקדת החברה המוניסטית, שמטרותיה ועקרונותיה אחידים ומוסכמים והיא אינה מסוכסכת בתוכה. פלורליזם חברתי נתפס ביצירה זו כהרה אסון: ישנה חברה טובה אחת ותת-חברות רעות רבות. ככל שתהליך העברת החינוך יעשה באופן יעיל יותר, כך הקונפליקט הפנימי המובנה בחברה ילך ויתפוגג.

מהן הדרכים להעברת החינוך? **הדרך הראשונה והעיקרית** להעברת החינוך היא בעיצוב שלפטו מעצב את פינוקיו כבובת עץ בצלם של ילד. מהבחינות החיצוניות והחומריות, כנגד, עשה ג'פטו את עבודתו כראוי. אך מהבחינות הפנימיות והאינטלקטואליות והמוסריות, במיוחד בשלבו הראשונים של תהליך החינוך, הוא נכשל. **הדרך השניה להעברת חינוך**, זו של הצרצר, מתבטאת בהטפת מוסר והוראות כלליות, המתוות בפני פינוקיו מטרות ראויות ובלתי ראויות ופעולות שהן בגדר חובה או איסור חמור. **הדרך השלישית**, לאור התכנים הבלתי ראויים שהקנה ג'פטו לפינוקיו ולאור סירובו של פינוקיו להפנים את מסריו של הצרצר ולציית לו, היא של ניסיון וטעייה. דרך זו קשורה בהתנהגותו התמימה והכורה שעליה הוא נענש על ידי הסביבה הכללית. הלימוד כאן הנו ביהביוריסטי "פרוע": ברוב המקרים העונשים שהוא מקבל קשים ושרירותיים. כמעט מן המקרים, כאשר הוא עושה מעשה טוב ומתוגמל במטבעות זהב, הוא אינו יודע לנהל את דרכו כראוי. מכאן הלקח שמן הראוי שכל ילד יפנים: הלימוד והעבודה קודמים לכסף ולא להפך. **הדרך הרביעית של העברת חינוך** מיוצגת על ידי הפיה הטובה. זו בעצם הדרך האידיאלית בסיפור, שמגשרת בין מטרות העל והערכים המקובלים על הצרצר לבין המציאות מלאת המהמורות ומייצרת מטרות ביניים וכללי התנהגות יומיומיים. זו גם הדרך המגשרת בין פינוקיו בעל הצלם הילדי והתוכן הקלוקל לבין פינוקיו ההולך ומפנים תכנים ראויים. הצרצר הוא הוגה דעות שמעביר לפינוקיו אמיתות "גדולות", אך חסר את הפדגוגיה והפסיכולוגיה שנדרשות ביישומיהם. לעומתו הפיה הטובה עוסקת בדברים ה"קטנים" ויש לה אמצעי ענישה יעילים המשולבים בכשרים בין-אישיים ואמפתיים, שאינם שכיחים כלל בסיפור זה. היא נותנת אמון בפינוקיו ובעצם שומרת עליו מלהיות ילד רע ממש, למרות מעשיו הרעים.

עיקרון נוסף של העברת חינוך קשור לליווי של פינוקיו. מכיוון שפינוקיו הוא לוח חלק צריך המחנך ללוותו באופן צמוד ולמנוע השפעות מזיקות, גם לאחר עיצובו הראוי הראשוני. ג'פטו שולח את פינוקיו לבדו אל בית הספר, כאשר זה עדיין נוח להיות מושפע מסביבתו ובכך מגלה חוסר אחריות. הדרך לבית הספר – בלי ליווי צמוד – מפגישה את פינוקיו עם סביבה תת-חברתית לקויה: ההמון ברחוב ותיאטרון הכובות (קולודי 2005, עמ' 44). הדרך שהייתה אמורה להיות קצרה מתבררת כארוכה ומפותלת וכבעלת

השפעה מזיקה. הלקח ברור לאור טבעו של כל ילד שהוא לוח חלק: הסביבה פועלת ומשפיעה על הנתון בה בכל רגע ובכל חלל, ולכן על המלווה להקפיד שהילד לא יתנתק מהשפעתה של הסביבה המיטבית. עקרון זה מתברר בשני מקרים מכריעים נוספים במהלך הסיפור, שכבר הוזכרו לעיל, שבהם חסר פינוקיו ליווי צמוד שיקפיד על סביבה מעצבת ראויה. האחד, כאשר פינוקיו יוצא מתיאטרון הבובות עם חמש מטבעות הזהב ובדרך לביתו נטפלים אליו השועל והחתול שיוצרים עבורו סביבה שלילית חדשה (שם, עמ' 62) השני, כאשר הוא הולך אל אביו לאחר שקיבל רשות מהפיה לצאת לברו, והוא תועה ביער ופוגש שוב את השועל והחתול (שם, עמ' 94)

הסיפור מודע לתהום העמוקה שרוצצת בין ילדים, מצד אחד, למבוגרים ראויים, כמו הצרצר והפיה הטובה, מצד שני. הסיבה לפער זה היא שילדים פועלים בדרך כלל על פי יצריהם ורצונותיהם החפזיים, והם מתחילים להבין שיש לציית לאלה "שיש להם שכל פי אלף יותר" מהם רק לאחר שהם נענשים על מעשיהם (שם, עמ' 104). תהום זו פעורה בין הסביבה החושנית והיצרית של הילד לבין סביבתו השכלית והמוסרית; בין השכלה ועבודה לבין רומנטיקה, בטלה ופראיות; בין אי ידיעת ערכו של הקניין וערכה של העבודה לבין ידיעת ערכם. על פי הנחות אלו בית הספר אמור לגשר על הפער שבין העולמות הללו ולכוון את כוחותיו הנפשיים החלשים של הילד.

לסיכום: הספר 'הרפתקאותיו של פינוקיו' יועד להכין את הפעוטות בגיל הרך לחברה הראויה, מתוך הנחה כי על כל צער ושעל אורבים להם מי שמייצגים רבדים שונים של חברה לא ראויה. דא עקא, מה שראוי הנו משעמם ומה שאינו ראוי מעניין. המטרה המרכזית של החינוך החברתי הראוי היא ללמד אפוא את הפעוטות עד כמה חשוב ללכת לבית הספר, למרות היותו מוסד לימודי נוקשה וזר לטבעם. מכיוון שהילדים חסרים מנגנוני למידה פנימיים הם תלויים לחלוטין בסביבתם. לכן יש לדאוג להם לסביבה חינוכית מתאימה, שאם לא כן יקלקל אותם "הרחוב" לשם כך יש להכין לא רק את הילדים אלא גם את הוריהם, שמעמדם ההורי המסורתי מופקע מהם לטובת בית הספר והחברה הנורמטיבית. החברה הנורמטיבית מיוצגת על ידי מבוגרים חכמים ואחראים שנאבקים במבוגרים קלי הדעת – מאבק שתוצאותיו משתקפות בנפשם של הילדים האחרונים מתלהבים ממקסם השווא של עולם השעשועים והמשחק והמבוגרים המיטיבים משוכנעים שרק לימודם הסדיר יבטיח לנו חברה שכל שותפיה חכמים וחרוצים

3. 'הענק וגנו'

הסיפור 'הענק וגנו' מספר על ענק שהיה לו גן גדול, ובו נהגו ילדי השכונה לשחק כאשר הלה נעדר מביתו לתקופות ארוכות. יום אחד, לאחר שחזר מביקור של שבע שנים אצל רֵעו המפלצת הקורנית ראה את הילדים משחקים בגנו (ויילד תשמ"ט, עמ' 17),⁷ התמלא כעס וגרש את הילדים מהגן הענק בנה חומה גבוהה מסביב לגן ותלה עליה שלט שבו נאמר שהכניסה לגן אסורה ושהעבריינים ייתבעו לדין אך

⁷ ר'עו, אוכל-האדם שבחבל קורנואל', בתרגומו של יעקב אורלנד וויילד 1957, עמ' 102 ו"המפלצת", ללא תאריכים נוספים, בתרגומו של רפאל אלגד (ויילד 1971, עמ' 29)

בהיעדרם של הילדים השתלטו על הגן השלג והכפור והתארחו בו רוח הצפון והברד. העצים נשרו, אף שיח לא פרח והציפורים פסקו לפקוד את הגן. יום אחרי יום ישב הענק במרפסת ביתו וצפה בעצב אל הגן. הוא לא הבין מדוע לא עוזב החורף את גנו. ומכיוון שהגן קדר, קדרה גם נפשו של הענק.

בו בזמן שוטטו הילדים שגורשו מהגן מסביב לחומה והתגעגעו למשחקם בו. מציאות מקבילה ועגומה זו נמשכה עד שהם העזו יום אחד להתגנב אל תוך הגן דרך פרצה קטנה בחומה. עם כניסתם חדל הברד לרדת על גג ביתו של הענק ורוח הצפון הפסיקה לשאוג. "נדמה לי שהאביב הגיע סוף סוף", אמר הענק, ואכן האביב חזר אל הגן:

על כל עץ שניגלה לעיניו ישב ילד קטן. והעצים שמחו כל כך לקבל שוב את פני הילדים, עד שהתעטפו בפרחים והניעו את זרועותיהם בלאט מעל לראשי הילדים. הציפורים התעופפו סביבם וציצו בחדווה, והפרחים הציצו אל מבעד לדשא הירוק וצחקו. היה זה מחזה מרנין, ורק בפינת גן אחת שרר עדיין חורף. הייתה זו הפינה המרוחקת ביותר בגן, וילד קטן עמד בה. קומתו הייתה נמוכה כל כך, עד שלא יכול היה להגיע אל ענפי העץ, והוא הקיף אותו ובכה מרה. העץ העלוב היה מכוסה עדיין כפור ושלג, ורוח הצפון נשבה ושאהה מעליו. (שם, עמ' 19-20)

הענק הרים את הילד אל העץ ובו ברגע החל העץ לפרוח.

כפי שאנסה להראות, המעשייה של ויילד ממחישה את גישתו החינוכית של רוסו, זאת על אף שהיא מדגישה יותר מרוסו מאפיינים של ההגות הרומנטית במקום את אלה של ההשכלה. על פי גישה זו החברה הנורמטיבית שאותה מייצג הענק עלולה לקלקל את טבעו ה"טוב" של הילד. היא מבקשת להעביר לילד את ערכיה המסולפים המנוגדים לחוקי הטבע, אך העקרונות הטבעיים של החינוך בנוסח רוסו מנצחים את אלה של החברה המקולקלת. ההשלכות הרעיוניות של היצירה ברורות: על החברה הקיימת להתאים עצמה לחוקי הטבע דרך הבנת טבעו של הילד, ייעודו כבוגר ושלבי ההתפתחות הטבעיים שלו.

3.1 "הילדים הם הפרחים היפים מכולם":

הנחות יסוד בדבר טבע האדם, החברה והעולם

הנחות היסוד בדבר טבעו של האדם קשורות קודם כל בילד. הילד בסיפורו של ויילד הוא כמעט כליל השלמות. מהותו היסודית טובה. ההיבט שמבטא באופן המושלם ביותר את טבעו החיובי של הילד הוא כושר המשחק שלו. הילד הוא מטבעו יצור משחק. כושר ראשוני זה חשוב למספר יותר מכושרי הלימוד (העיוני) או העבודה של הילד. הוא יודע להתאים את יכולותיו וכשריו לרצונותיו ותשוקותיו: דחפיו הפנימיים וכשריו מובילים אותו להפעיל את אבריו, חושיו, רגשותיו ושכלו ולכוון בעצמו את מהלך חייו והתפתחותו. זאת ועוד; אם יאפשרו לו לכלות את ילדותו בהתאם לטבעו הוא ישפיע על סביבותיו שמחת חיים וצמיחה. ומי אמור לאפשר לו זאת? הענק, כלומר המבוגר. מכיוון שהילד הוא מטבעו יצור משחק על המבוגר להכיר בערכו של המשחק. הענק, הכבול בנורמות חברתיות נוקשות, רחוק מלהכיר באמת את

עולמם הפנימי של הילדים. הוא טועה לחשוב, כפי שמשמע ממעשיו ודבריו לאחר שחזר לננו, שהילדים ביסודם רעים, מכיוון שהם מסיגי גבול. הוא סבור שהם אינם מבינים כלל חברתי בסיסי: "הגן שלי הוא הגן שלי". אולם לאחר שהילדים חוזרים לשחק בגן והגן שוב פורח, הוא מגלה שטבעם היסודי של הילדים טוב: "הרבה פרחים יפים יש בגני, נהג לומר, 'אבל הילדים הם הפרחים היפים מכולם.'" (שם, עמ' 21)

העולם החיצוני או הטבע החיצוני מוצג בסיפור באמצעות עונות השנה, העצים, הפרחים והציפורים. כל אלה יוצרים סדר הרמוני שמבטא חיוניות ויופי. פעילותם הספונטנית של הילדים מהווה חלק אינטגרלי מעולם הטבע, באופן כזה שהטבע הפנימי של האדם - כפי שהוא מגולם בילדים, ועולם הטבע החיצוני - כפי שהוא מומחש בתופעות הטבעיות, משולבים זה בזה. כך מתאר ויילד את ההרמוניה שבין הילד והטבע:

יום יום אחרי הצהריים, בצאתם מבית הספר, נהגו הילדים ללכת לשחק בגנו של הענק. היה זה גן גדול ונהדר, מלא דשא ירוק ורך. פה ושם נראו בדשא פרחים יפים ככוכבים, ושנים עשר עצי אפרסק צמחו בו, שהתהדרו בעונת האביב בפרחי פנינים ורודים וענוגים, ובסתיו היו עמוסים שפע פרות לתפארת. הציפורים שניתרו על העצים שרו במתיקות רבה כל כך, עד שהילדים היו מפסיקים לשחק כדי להאזין להן. "כמה מאושרים אנחנו כאן!" היו אומרים זה לזה. (שם, עמ' 17)

ניתוק בין משחקיהם של הילדים לטבע שובר לא רק את ההרמוניה שבין הילד והטבע, אלא פוגע בסדר הדברים בעולמם הפנימי של הילדים ובעולם הטבע החיצוני, כפי שהוא בא לידי ביטוי בתחומי הגן. כאשר הילדים אינם משחקים בגן הם עצובים ומתגעגעים אליו והטבע החיצוני שבגן מגיב בקיפאון חורפי. הסיפור מרמז אף ליותר מזה: ישנו קשר סיבתי בין עולמם הפנימי של הילדים לעולם החיצוני שבגן. ילדים מעניקים משמעות לעולם. אינני חושב שיהיה מוגזם לכנות את התפיסה המובלעת בסיפור כ"דת הילד" או "דת הילדות".

כיצד רואה ויילד את החברה בת ימיו ודרכה את מהות החברה בכללי לשיטתו, החברה המצויה מקולקלת מיסודה הנחת יסוד זו באה לידי ביטוי ברבים מסיפוריו, אם לא בכולם. כך לדוגמה, בסיפור 'הנסיך המאושר' מעמידה החברה לראווה פסל יקר המשובץ אבנים יקרות ככיכר העיר, עיר שרבים מתושביה עניים וחולים (ויילד תשמ"ט עמ' 7-16). כמו כן, בסיפור 'הידיד הנאמן' מייצג הטוחן העשיר את החמדנות והניצול המקובלים בחברה (שם, עמ' 22-32). ב'הענק וננו' החברה מסוגלת ליצור גנים מרהיבים ביופיים, אך מה ערכם אם היא מרחיקה מהם את הילדים ומונעת מהם לשחק בס? משחקי הילדים יכולים להפיח בגנים משמעות.

במובן רחב יותר, כפי שהדבר עולה גם מתוך סיפוריו האחרים של ויילד, החברה מפרידה בין האדם לטבע. בסיפור זה מופיעה החברה, שאיננה מודעת ורגישה לצורכי הילד, בדמותו של הענק. האנוכיות וסוגיית הקניין עולים כאן כמאפיינים עיקריים של החברה ואלה פוגעים בילדים, בטבע שבגן וביחסי הגומלין ההרמוניים ביניהם. האנוכיות באה לידי ביטוי בפסיקתו של הענק: "לא ארשה לשום אדם לשחק בו, אלא רק לי לבדי" (שם, עמ' 17). החברה עומדת כטריז בין הילד לטבע, עובדה שבאה לידי ביטוי מוחשי

בבניית החומה הגבוהה מסביב לנן ובתליית השלט המזהיר. גם החוק, בהיותו ביטוי של החברה וצרכיה, עומד כמובן לצדו של הענק. החוק תומך באנוכיות ובשמירה על הקניין ומגן עליהם מפני מי שאינם מקבלים עקרונות אלה. הילדים שיחקו בנן, בהתאם לצורכיהם הטבעיים ובהתאמה לטבעו, אך הם עשו זאת בניגוד למקובל בחברה, כאשר סוכניה לא היו שם כדי להשגיח על הנעשה. למעשה, החברה המקולקלת – המטפחת ננים מפוארים ומדירה מהם את ילדיה – דורשת תיקון, והילדים המנסים לבצע את התיקון נחשבים לעבריינים. בכל אופן, על פי עקרונות הטבע שערכם גבוה מזה של חוקי החברה, הילדים נהגו כראוי. במצב זה ההתנגשות בין החברה לטבע היא בלתי נמנעת. מי שמייצגים את חוקי החברה, יצטרכו לתת את הדעת על כך ולשנות את הנורמות החברתיות בהתאם לעקרונות הטבע, שאותם מגלמים באופן הטהור ביותר הילדים. אולם, כפי שמסתבר מהמשך הסיפור, התנוכה הראשונה של המבוגרים תהיה לצד חוקי החברה.

בסיפוריו האחרים של ויילד תיאור המצב היסודי המקולקל של החברה בא לידי ביטוי חריף יותר. כך למשל, בסיפור 'הידיד הנאמן' הטוחן העשיר הוא אנוכי ונצלן ומביא למותו של הנס, ידידו הנאמן, הקטן והישר. למרות שידו הנאמן של הטוחן היה עני, גנו פרח והניב פרי. גם כאן הטבע, המגלים שלמות מוסרית, משתף פעולה עם האיכר העני. הטוחן העשיר והחמדן "מעולם לא העז לעבור על פני גנו (של הנס, ה.ב.) בלי להתכופף מעבר לגדר ולקטוף לעצמו זר הגון, או מלוא החופן עשבים ריחניים, או מלוא הכיס שזיפים ודובדבנים, אם הייתה זו עונת הפרות." (שם, עמ' 23). כך הוא מימש, לפי הבנתו, את הידידות ביניהם. ברוב עונות השנה הנס התקיים איכשהו מגנו, אך בחורף היה שרוי במצוקה, כי לא היה פרי בגנו ולא היה לו מה למכור בשוק. ילדו הקטן של הטוחן, שכנראה לא הבין עדיין את טיבה החמדני והאנוכי של החברה ואת טיבה החד־צדדי של הידידות, הציע להזמין את הנס לארוחה. הוא אף הציע לתת לאיכר מחצית מהדייסה שלו. כילד, העקרונות המוסריים הטבעיים המצויים בו עדיין לא הושחתו על ידי החברה. אולם בן הטוחן ננף על ידי אביו, שהטיח בו כי הוא ילד טיפש ותהה בקול רם: "אינני יודע לאיזו תכלית שולחים אותך לבית הספר. הלא אתה לא לומד שם כלום." (שם, עמ' 24). ההשתמעות ביחס ללימודים בבית הספר ברורה: לפי תפיסתו של הטוחן ילדו היה אמור ללמוד בבית הספר להיות חמדן ואנוכי כדי שיוכל להשתלב בחברה, אך לדאבונו, התכליות הללו לא הושגו שכן בנו מוכן להסתפק במה שיש ולהתחשב בזולת. האב סבור שאם יזמין את הנס לביתו הלה עלול להתמלא בקנאה ואפילו לבקש ממנו קמח בהקפה, ולפי דעתו אין זה רצוי, כי ידידות היא עניין אחד וקמח בהקפה הוא עניין אחר. הסיפור מייצג אפוא שני סוגי קבוצות חברתיות. מצד אחד חברה דומיננטית חמדנית וחסרת חינוך, שאותה מייצג הטוחן ובה נמדד ערך הידידות באמצעות מושגי הסיפוק האנוכי והכדאיות; מצד שני חברה ראויה ומחונכת המסתפקת בקיים, שאותה מייצג הנס ובה נמדדת הידידות באמצעות ערך הנתינה. בסיפור 'המלך הצעיר' מתאר האורג את מהותה של החברה בהשוותו בינו לבין אדונו, המלך, במלים הללו:

אדונו הוא אדם כמוני; ורק הבדל אחד כלבד קיים בינינו, שהוא לובש בגדי פאר בעוד אני מהלך בכלי סחבות, ושבעוד אני חלוש מרוב רעב הוא אינו סובל כהוא זה מחוסר מזון. [...] במלחמה הופכים החזקים את החלשים לעבדים, ובימי שלום משעבדים העשירים את העניים. (שם, עמ' 55)

החברה המצויה המתוארת בסיפור זה היא לא רק מעמדית ומבוססת על ניצול ודיכוי, היא גם אוסרת על התנהגות טבעית, הנחשבת לעבירה חמורה. לכן היא מחייבת להתנהג על פי נימוסים (שם, עמ' 52). המלך הצעיר שדל בבית איכרים קשור מאוד למהותו האנושית והילדית הטובה והוא בוחן את ממלכתו באופן ביקורתי מנקודת המבט הזו. כל החלומות שהוא חולם מלמדים שהחברה מושחתת מיסודה. כך לדוגמה, העבד שדולה פנינים יקרות משלם על כך במחיר חייו (שם, עמ' 56).

כמו בכל מערכת של הנחות פילוסופית יש בהנחות היסוד כדבר מהותם של האדם, החברה והעולם, מרכיב תיאורי ומרכיב הנחיותי. ויילד מתאר לנו אפוא את הקלקול: החברה המושחתת מפרידה בין הילדים והאדם במצבם הראשוני, התמים והטוב, לבין הטבע החיצוני. באופן זה היא מקלקלת את מהותם הטובה של הילדים ואת טבעם הפנימי, משבשת את סדירות הטבע החיצוני שבגן ואת היחסים ההרמוניים שבין הילד - הלא הוא האדם במצבו הטהור - לבין הטבע. כתוצאה מכך היא מקלקלת את עצמה. הפרונוזה של הסיפור היא שיש לספק את צרכיהם הפנימיים של הילדים ולשם כך יש לתקן את החברה המצויה, שאותה מייצג הענק.

3.2 "הם חזרו בריצה אל הגן, ויחד אתם חזר האביב": עקרונות החינוך, מטרותיו ותכניו

מכיוון שהילד טוב מיסודו יש להכיר בתכונותיו הפנימיות ולטפח אותן. החברה המקולקלת תנסה כמובן לכפות על הילדים מטרות חיצוניות בלתי ראויות, אך אלה רק יקלקלו את הילדים. יש לחנך את הילדים בהתאם למטרותיהם הפנימיות (אינטריוזיות), שכן אלו הן המטרות הראויות. המטרות החיצוניות תהיינה ראויות אם ורק אם הן תעלינה בקנה אחד עם מטרותיו הפנימיות של הילד. היות ורק ילדים יודעים באופן טבעי מה טוב להם, הרי שהלמידה הטבעית מבוססת על ההנחה שכשריו השונים כמעט כולם מולדים ולא נלמדים מהסביבה גם הטבע החיצוני על כוחותיו העצומים "יודע" זאת ומשתף פעולה עם הילדים. ילדים יודעים למשל שהם רוצים לשחק בגן הפורח ולא ברחוב המאובק המלא באבנים חדות. המסר ברור: לילדים יש מנגנוני פעילות וגדילה טבעיים, כמו לצמחים ולציפורים, וכל ניסיון לכפות עליהם מטרות חברתיות שסותרות את טבעם הפנימי נועד לכישלון. תוצאותיו תהיינה הרות אסון לכולם, גם לחברה. על המטרות החברתיות ועקרונות החינוך להתיישב עם אלה של הטבע. לכן חברה ראויה צריכה לאפשר לילדים לשחק בגנים. לשם כך עליה לשנות את תפיסתה ביחס למהותו של הגן: עליו להיות זמין לכל הילדים ולא רק לבעליו. צורכיהם הפנימיים של הילדים הם שקובעים שלא די בגן מפואר המשמש לראווה. עליו להיות בראש ובראשונה גן למשחקים. ומכיוון שמקור המטרות הראוי הנו פנימי, עדיף שהחברה תשנה את מושגיה הלא טבעיים ביחס למהותו של הגן במקום שתנסה לשנות את הילדים לצרכיה.

בהתאם לכך, עיקרון מרכזי נוסף שעולה מן הסיפור קשור ליוזמותיהם של הילדים, המתקבלות בסיפור בברכה. אמנם הן מתרחשות בניגוד לחוקים ולנורמות המקובלות בחברה; הילדים לא ביקשו ולא קיבלו רשות מהענק לשחק בגן בהיעדרו ויש להניח שאם היו מבקשים לא היה מסכים. אולם התנהגות זו, הכניסה לגן שלא ברשות (שב'הרפתקאותיו של פינקוי' נעשת בחומרה), לא מעוררת שום בעיה רצינית ב'הענק וגנו'. היא איננה מפרה את ההרמוניה שבין עולמם של הילדים לבין הטבע החיצוני. להפך, היא

שומרת על ההרמוניה ביניהם. לכן היוזמה של הילדים מתוגמלת בסופו של דבר. מי שנענש הוא דווקא הענק שנוהג לכאורה בהתאם לכללי החברה ולחוקיה, אך מבחינת ערכיו הוא דוגל באנוכיות ורכושנות. בעוד שב'הרפתקאותיו של פינוקיו' התנהגות אנוכית ורכושנית נחשבת לגיטימית וראויה והסיפור "מתיר" לבעל הקניין להיות גס רוח ולהעניש בעצמו את העברייך, כ'הענק וגנו' לא רק שהתנהגות הענק לא אכזרית במיוחד, הוא בוודאי לא חושב להעניש בעצמו את הילדים. למרות כל אלה, מבחינת ההשקפה החינוכית של הסיפור עליו להיענש. זו הסיבה לכך שהוא מכונה רשע. הסיפור אינו סולח למי שמתנהג כפי שמקובל אם התנהגותו מנוגדת להוויית המשחק הטבעית של הילדים. המשחק הוא ערך עליון ואם נזדקק לשפה הדתית נוכל אף לראות בו פעילות גואלת.

גם כשהילדים יוזמים כניסה אל הגן דרך פרצה קטנה בחומה, לאחר שנאסר עליהם במפורש להיכנס אליו, יוזמתם הלא חוקית מובילה לתוצאות טובות. היא מחזירה לך את חיוניותו ומעוררת אותו לחיים. זאת למרות שבפעם הזו הסתכנו הילדים בתביעה לדין, כפי שהענק רשם על השלט במפורש. הערכים של קיום החוק והקניין חשובים להם ולמספר פחות מערכם של המשחק והפעילות הספונטנית. לפי ויילד הטבע "מבין" אותם מיד, כי הם פועלים כהתאם לטבעם, והתוצאה החיובית לא מאחרת להגיע: לאחר תקופה ארוכה שבה לא עזב החורף את גנו של הענק מגיע אליו האביב. המסר ברור: ערך הקניין המשולב עם אנוכיות מייצר בסיפור זה ניהיליזם. לאחר שהאביב חוזר מבין הענק – המייצג כאמור את המבוגר הטיפוסי בחברה הקיימת, שאינו מבין את מהותה של הילדות – שעליו לוותר על אנוכיותו משום שערך הקניין חייב להיות כפוף לערכי המשחק והפעילויות החינוכיות לילדים, ולא להפך. כנגד האנוכיות של הענק מייצגים הילדים את ערך אהבת הזולת בנוסחה התמים והטבעי. הילדים אינם צריכים ללמוד מגורם חיצוני לאהוב את הזולת, כי אהבת הזולת הטבעית והכושר לשיתוף פעולה כבר נטועים בהם. המבוגרים הם אפוא אלה שצריכים ללמוד מהילדים. ואכן, הענק לומד לחלוק את הגן שלו עם אחרים ומעתה, למרות שהגן עודנו שלו, הוא ירשה גם לאחרים לשחק בו.

יוזמותיו של הילד אינן עניין של מה בכך, אלא קשורות בפעילות חינוכית לעילא ולעילא – משחקי ילדים או שעשועי ילדים. בעולמו התרבותי של ויילד פינוקיו היה הופך להיות ילד אמיתי כבר בתחילת הסיפור כאשר היה מטפס על עצים ורך אחרי פרפרים. לידו של ויילד לפעולותיהם הטבעיות של ילדים יש ערך רב. כמו כן נראה שמבחינתו עולם השעשועים והבידור של המבוגרים הוא ניהיליסטי במידה כזו או אחרת, במיוחד כאשר שורר בו ניצול לרעה של הילדים (כמו בתיאטרון הבובות ובקרקס שקולודי מתאר), אך לא כן משחקהם ושעשועיהם של הילדים. משחקי ילדים, לפי ויילד, הם רכיב מרכזי של אמצעי החינוך ותכנון. יותר מכך: הם תכלית לעצמם. דרכם נוכל להגדיר מחדש את מושגי הלמידה והדעת. תכני המשחק הם מרכיב חיוני לא רק למימוש המטרה של שמחת החיים אלא גם של התחנכות מוסרית ראויה.

לכיוון מחשבה זה מתקשרת גם שאלת היחס שבין העיקרון האינדיבידואלי והעיקרון החברתי בחינוך. כ'הענק וגנו' העיקרון החברתי בחינוך מקלקל את הילדים, כאשר הוא פועל בניגוד לצורכיהם. וכשהעיקרון החברתי פועל בניגוד לצורכי הילדים הוא פועל גם בניגוד לחוקי הטבע בכלל. לכן יש להעדיף את העיקרון האינדיבידואלי ולהכפיף אליו את העיקרון החברתי. גם בסיפוריו האחרים של ויילד יש לעיקרון האינדיבידואלי בחינוך עדיפות ברורה על פני העיקרון החברתי בחינוך. בסיפור 'המלך הצעיר' ל"מן הרגע

הראשון, שבו הוכתר כיוורש עצר, נילה העלם סימנים לאותה תשוקה מוזרה ליופי, שעתידה הייתה להשפיע על כל מהלך חייו " (שם, עמ' 53). כאשר היה חומק מתפקידו הפורמליים ויוצא ל"מסעי תגליות" בארמון היה משוטט בהדרים לבדו, כשהוא תופס על-ידי מין חוש מהיר ונעלם, שהיה כמעט בבחינת ניהוש, כי את סודות האמנות ראוי למוד בסתר, וכי היופי, בדומה לחכמה, אוהב את המעריץ הבודד" (שם, שם).

בהמשך מתאר ויילד כיצד נהג המלך הצעיר לעמוד מהופנט מהערצה מול תמונה יוונית יפה, שתיארה מין פולחן לאי אלו אלילים חדשים (שם, שם). לעתים התבונן המלך כמהופנט באבן חן יוונית שעליה גולפה דמותו של אדוניס (שם, עמ' 53-54) רנישותו ליופי השפיעה על גישתו המוסרית ועל ניסיונו להבין את העולם, כפי שאלה באו לידי ביטוי בחלומותיו. האינדיבידואליזם בסיפור זה בא לידי ביטוי בקשר לערכי היופי שנתפסים כחשובים יותר מערכי המוסר והאמת. גם ב'הענק וגנו' הערך של המשחקים והשעשועים של הילדים הוא קודם כל אסתטי ורק לאחר מכן מוסרי. לעומת זאת ישנם סיפורים אחרים, כמו 'הנסיך המאושר', שבהם האינדיבידואליות מועלית על נס יחד עם ערכים מוסריים שאינם כפופים בהכרח לערכים אסתטיים, ואולי אפילו באים על חשבונם. הנסיך והסנונית מבטאים שניהם גישה שחורגת מהנורמות החברתיות, כדי להנשים ערכים מוסריים. ככל שהם עושים דברים טובים מאבד הפסל-הנסיך מיופיו החיצוני, והסנונית מסכנת את חייה. בסופו של דבר שניהם משלמים מחיר כבד. הסנונית מתה ופסלו של הנסיך מסולק מהכיכר. גם הנס בסיפור 'הידיד הנאמן' משלם בחייו על אישיותו הייחודית ומעשיו הטיבים בשני המקרים הללו העיקרון האינדיבידואלי מוביל למוות, כי החברה נוקשה ולא מסוגלת להשתנות. לעומת זאת, ב'הענק וגנו' החברה יכולה ואמורה להשתנות והיא בעצם ננאלת באמצעות הבנתה את הילדים ותמיכתה בעולמם הפנימי

3.3 "והגן שלי יהיה למגרש המשחקים של הילדים": העברת חינוך והשלכותיה החברתיות

על יסוד טבעו הטוב של הילד והעקרונות שהסיפור מעלה על נס, עולה מן הסיפור שהעברת החינוך נעשית באופן עקיף ולא באופן ישיר. מבחינה זו הדימוי של המחנך הרצוי הוא כשל נגן. הוא מטפח את הילדים כשם שהגן מטפח את צמחיו. אולם כדי לטפח אותם עליו ללמוד את תכונותיהם הפנימיות. כאשר המחנך מנסה להעביר חינוך באופן ישיר על פי רעיונות שאינם מתיישבים עם צרכיו הפנימיים של הילד תוצאות פעולותיו אינן רצויות. הן עלולות לפעול על המחנך והחברה באפקט של בומרנג. לכן העברה ישירה של חינוך על ידי עיצוב הילד איננה רצויה. לעומת זאת, העברה של חינוך באופן עקיף פירושה להסתמך, להמשיך ולהעצים נטיות ופעולות שקיימות מטבען אצל הילדים. חינוך טוב אמור לספק תמיכה ותנאים מתאימים, שהילד לא יכול למצוא בעצמו ללא הכוונה חיצונית. כך למשל, יש להניח שילדים שאסרו עליהם לשחק בן ינסו לשחק ברחוב. תפקידו של המחנך ללמוד על נטיותיהם וצורכיהם הטבעיים של הילדים ולספק להם את הסביבה המתאימה ביותר למשחקיהם ופעילויותיהם הספונטניות. אם הוא אוסר עליהם לשחק הוא כמובן מנכיל את נטיותיהם הטבעיות.

במהלך הסיפור העברת החינוך מתבצעת באופן שאינו ראוי, המנוגד לטבע הילד ולחוק הטבעי באופן זה היא משמרת את פגמיה של החברה הקיימת. אולם לקראת סופו של הסיפור הענק לומד כיצד ראוי

לממש את העברת החינוך לילדים. כאשר הוא רואה שהאביב הגיע לנן בעקבותיהם הוא מבין את החשיבות שבמשחקי הילדים ובפעילויותיהם ומכיר בזכותם להישאר בנן. אישורו וחסותו של ה"גן" – המחנך המבוגר – חשובה לילדים. שכן ילדים אינם יודעים לטפח גנים, רק מבוגרים יודעים כיצד לעשות זאת; ילדים לעומת זאת יודעים לשחק. עם זאת, העברת החינוך האידיאלית לפי ויילד טמונה לא רק ביכולתו של המחנך לטפח גן, מרהיב ככל שיהיה, אלא גם בהתאמתו הרגישה של הגן לצורכי הילדים. המחנך הטוב יודע שאם אינו מצליח בכך הוא משפיע באופן לא ראוי על הילדים, על הטבע ועל החברה, כלומר על עצמו. חברה ללא גנים מתאימים למשחקי ילדים איננה חברה ראויה.

זאת ועוד; לא רק האישור וההגנה של הענק נדרשים בהעברת החינוך, אלא גם תמיכה, כפי שזו הוענקה לילד שלא יכול היה לטפס בכוחות עצמו על העץ. כך מתאר זאת ויילד:

כמה אנוכי הייתי! עכשיו יודע אני למה לא רצה האביב לבוא הנה. אצא ואושיב את הילדון המסכן על ראש העץ ואחר-כך אהרוס את החומה, והגן שלי יהיה למגרש-המשחקים של הילדים מכאן ועד עולם. (שם, עמ' 20)

גנים בעלי ערך חינוכי אמיתי הם אם כן מגרשי משחקים ולא רק אתרים לשימוש אנוכי וראוותני. בהמשך מדגיש זאת ויילד:

הוא באמת התחרט בכל לבו על כל אשר עשה. ואז ירד הענק חרש במדרגות, פתח אט אט את הדלת הראשית ויצא אל הגן. אך ברגע שראהו הילדים הם נבהלו כליכך, עד שברחו כאיש אחד והגן נתמלא שוב חורף. רק הילד הקטן לא ברח, כי עיניו היו מלאות דמעות כה רבות, עד שלא ראה את הענק המתקרב. והענק התגנב וקרב אליו מאחור, הרימו בעדינות בידיו והושיבו על העץ. ובן-רגע נתכסה העץ פריחה לבנה, והציפורים באו אליו ופצחו ברינה, והילד הקטן הושיט את שתי זרועותיו וכרך אותן סביב צווארו של הענק ונשק לו. וכאשר ראו הילדים האחרים כי הענק שוב אינו רשע, הם חזרו כריצה אל הגן, ויחד אתם חזר גם האביב. (שם, עמ' 20)

הילד הקטן שלא מצליח להגיע אל ענפי העץ הוא ילד טרנסצנדנטי שמעמיד את הענק במבחן. הוא אינו ילד "מהשכונה" כי שאר הילדים אינם מכירים אותו. הוא ילד אידיאלי שמצליח להוציא מהענק לא רק שמחה אנוכית ואינטרסנטית על השינוי המלבב בנן, אלא גם אהבת זולת תמימה ואת האמפתיה שאבדה לו. על פי ויילד הילד הקטן הוא מעין ישוע מודרני שגואל מבוגרים "רשעים", בכך שהוא מאפשר להם להתגבר על עצמיותם המוגבלת. הוא מבטיח להם גאולה לא רק בעולם הזה, בחברה הקיימת, אלא גם בעולם הבא, בחברה האוטופית.

חינוך טוב, כלומר חינוך שיספק את צורכי הילדים, ישנה את החברה. חברה טובה תלויה באופן שבו היא מטפחת את צורכיהם של הילדים, כאילו היו פרחים בנן. החברה האידיאלית של ויילד איננה חברה של עבודה ולימוד, אלא חברה של משחק, עונג, ויופי. העונג כאן, כמו בסיפוריו האחרים, אינו רק פיס

משום שוילד אינו מקבל את הדיכטומיה המסורתית בין הפיסי לרוחני. העונג הוא פיסי ורוחני באותה העת והערך העליון שלו הוא אסתטי. חברה שמעלה על נס את האידיאל של היפה תהיה אפוא גם מוסרית יותר, לפי ויילד. בלשון ימינו. אין כוונתו של ויילד לבידור עקר ולשעשועים טפלים כמו בתרבות הרייטינג, אלא לאידיאל של האדם המשחק, כפי שילדים מגשימים אותו הלכה למעשה. מן הילדים נוכל ללמוד איך ליצור חברת עתיד שבה למשחק יהיה מעמד מרכזי ואילו לעבודה וללימוד, כפי שהם מוכרים לנו, מעמד משני בניסוח אחר: תהיה זו חברה שבה הלימוד לא יהיה רק אינטלקטואלי ומעשי אלא גם משחקי.

4. ס'כום

שני סיפורי הילדים שהוצגו לעיל מציגים בפני קהלי היעד שלהם, ילדים והוריהם, השקפות חינוכיות מודרניות. בהתאם למתודת הניתוח המבוססת על הקבלה פילוסופית וספרותית למשל המערה של אפלטון, נבדקו בשתי היצירות שלושה ממדים היוצרים יחדיו השקפה חינוכית מקיפה: הנחות יסוד על מהות האדם, החברה (המצויה) והטבע (או היקום); עקרונות החינוך, מטרותיו ואמצעיו; ועקרונות להעברת החינוך, תפקיד המחנך והקשר בין החינוך לחברה הרצויה. כפי שראינו, בשתי היצירות מובלעת גישה אופטימית ביחס לטבע האדם, הן מנסות להבין את עולמם של הילדים ומעבירות ביקורת על החברה המצויה. בשתייהן מובלעת ההנחה שיש לארגן לילדים מסגרות חינוכיות שתגוננה עליהם מפני השפעות מזיקות וסביבה לא מתאימה. עם זאת, הן מאמצות הנחות שונות, ובמסגרת המחשבה החינוכית המודרנית אפילו מנוגדות, בדבר טבעו של האדם וטיב העקרונות שעל פיהם יש לחנך ילדים.

בסיפור 'הרפתקאותיו של פינוקיו' מובלעת ההשקפה שכל הילדים, כולל ילדי עניים, יכולים וצריכים ללמוד בבית הספר הממלכתי ולהפוך לאנשים חכמים וחרוצים. ביסודו של דבר נקודת המוצא של כולם מתחילה בטבעם ה"עצי". אך ההתנגדות של הילדים לבית הספר אינה תוצאה של טבעם אלא של השפעות רעות. הסיפור מבטיח להורים שאם רק ידעו מה ואיך מן הראוי להעביר לילדיהם, הם לא יתנגדו ללכת לבית הספר. כמו כן היצירה מציגה את הכלבול והמבוכה של הילדים כתוצאה של השפעות שונות וסותרות. גם בעניין זה לבית הספר השפעה מיטיבה: הוא יעקור מן השורש מאפיינים ניהיליסטיים של אינדיבידואליזם, פלורליזם, בטלה ושעשועים. הסיפור מזהיר את הילד שלא לסמוך על עצמו ולא להתמרד, אחרת יהפוך לפושע, לחולה או במקרה הגרוע פחות, לנווד. הלימוד בבית הספר מוצג אפוא ככורה שלא ניתן להיחלץ ממנו ואין טעם להתנגד לו, גם אם הילד לא מבין כעת את תכליתו. לעת עתה עליו לסמוך על אלה שיש להם שכל רב משלו. על אף שהגישה החינוכית של הספר היא חברתית ולא אינדיבידואלית, מובלעת בסיפור סובלנות לעולמו המורכב של הילד, החי במציאות מורכבת ומלאת סתירות. בהתאם לכך הסיפור "מתיר" לילד לבטא המון גחמות והתנהגויות אסורות, שאמנם גוררות עונשים לא קלים, אך נסלחות בסופו של דבר.

גם בסיפור 'הענק וגנו' קיימת גישה סובלנית, ובסופו של דבר סלחנית, אלא שזו מכוונת אל הענק, כלומר אל המבוגרים בחברה המצויה שהוא מייצג. מכיוון שהילד טוב ביסודו אין כמעט מה ללמדו. ניתן רק לטפחו וללמוד ממנו. מבוגרים שאינם מטפחים ילדים ולומדים מהם - נענשים. הסיפור מכין את הילד

להיות המושיע של החברה בזכות חדוות המשחק, הפעילות החינוכית והאושר הטבעי שנטועים בו. הילד בסיפור זה הוא מקור המטרות והערכים בחינוכו. הוא איננו יצור פראי גרידא אלא מודל לחינוכו התרבותי של האדם. מבחינה זו מייצג הסיפור גישה רומנטית מובהקת להבנת התרבות. מבוגרים רשעים ואנוכיים אינם מבינים זאת ופוגעים לא רק בילדים ובטבע, אלא גם בחברה ובעצמם. חברה טובה תלמד מהילדים ששעשועיהם, משחקיהם ואושרם אינם עניין שולי או נטול חשיבות, אלא ערך מרכזי החיוני לתקינותה. האידיאל התרבותי שעולה מהסיפור הוא של חברה משחקת. קהלי היעד של הסיפור ילמדו ממנו שהאדם הוא בראש ובראשונה יצור משחק המתפעם מיופיים של הדברים, ורק לאחר מכן יצור חושב ועובד. בהתאם לכך משתמעת מהסיפור גישה אסתטית לחינוך ובאופן משתמע אף ביקורת על הדומיננטיות של החינוך האינטלקטואלי והעמלני.

ולבסוף הערות אחדות על ההקשר התרבותי הנוכחי של הסיפורים. אין ספק שבעידן הנוכחי איבדו שני הסיפורים חלק מחינוניותם. קוראי הספר 'הרפתקאותיו של פינקווי' ישימו לב לכך שכמעט כל הילדים הולכים בימינו לבית הספר. עם זאת האתוס של בית הספר כהיכל החכמה התערער. מבקרים אחדים של בית הספר אפילו יטענו שבית הספר מעצב כיום את הילדים כ"כולי עץ" במקום לטפח את אנושיותם. דווקא על רקע זה, ועל רקע העובדה שבית הספר שהותאם לצורכי המהפכה התעשייתית ומדינת הלאום הגשים את מטרותיו, יש לצפות ממנו שיתאים עצמו לצרכיה של חברה גלובלית ומתקשבת. בחברה כזו ערכו של החינוך האינטלקטואלי ייבחן מפרספקטיבות פלורליסטיות ורבת-תרבותיות וערכו של החינוך לפנאי יתחזק בהשוואה לחינוך לעבודה. המחלוקת עם האתוס של החינוך האסתטי תמשיך כנראה להתקיים, ותלבש צורה ותוכן שונים בתקופות שונות.

קוראי 'הענק וגנו' ישימו לב לכך, שלא כמו בעבר, ההתחשבות בצורכיהם של הילדים בימינו היא כמעט מובן מאליו ואפשר שצורכי המבוגרים מקופחים כיום יותר מאלה של הילדים. בכל שכונה הגונה יש גני ילדים ומגרשי משחקים. ואולי הקריאה בסיפורים של ויילד עלולה לפתח אצל ילדים רגש של יוהרה, שכן כבר בגיל הרך הם עלולים לראות בעצמם את מושיעי הוריהם. אולם לא רק באלו טמונה החינוניות של יצירת ויילד לימינו; חשיבותה בכך שהיא מיחסת למשחק ערך תרבותי ומציעה את האידיאל התרבותי של חברה משחקת ונופשת כאלטרנטיבה, או לפחות כהשלמה, לתרבות הדומיננטית של העבודה והלימוד. מן הבחינות הללו ימשיכו המסרים העמוקים של שני הסיפורים להיות חיוניים גם בעתיד.

ביבליוגרפיה

- אלוני, נמרוד, 2005. **כל שצריך להיות אדם**. תל אביב: הקיבוץ המאוחד ומכון מופ"ת.
 אפלטון, 1979. פוליטיאה. בתוך: **כתבי אפלטון** כרך 2. תל אביב: שוקן.
 ברובאכר, ג'ון, 1965. **בעיות החינוך בהתפתחותן ההיסטוריות** כרך א'. תל אביב: יחדיו.
 דיקנס, צ'ארלס, 1970. **ימים קשים**. תל אביב: עם עובד.
 ויילד, אוסקר, 1957. **ספר האגדות לאוסקר ויילד**. תרגום מאנגלית: יעקב אורלנד. ירושלים: ש. וק.

ויילד, אוסקר, 1971. **הנסיך המאושר**. תרגום לעברית: רפאל אלנד, תל אביב: צ'צ'יק
ויילד, אוסקר, תשמ"ט **הזמיר והשושנה** תרגום מא:נולית- אוריאל אופק תל אביב: עם עובד.
ויליאמס, כרנארד, 2001 **אפלטון**. תל אביב: ידיעות אחרונות.
לם, צבי, 1974. **ההגיגות הסותרים בהוראה**. תל אביב: מועלים
פוסטמן, ניל, 1986. **אובדן הילדות**. תל אביב: מועלים
קולודי, קרלו, 1990 **הרפתקאותיו של פינוקיו** תרגום מאיטלקית: מרים שוסטרמן-פדובאנו תל אביב: זמורה ביתן.
קולודי, קרלו, 2004 **הרפתקאותיו של פינוקיו** תרגום מאיטלקית: ענת שפיצן ירושלים: כרמל.
רות, חיים, תשכ"א **החינוך וערכי האדם**. תל אביב: דביר.

Aries, Phillippe, 1962 **Centuries of Childhood** New York: Vintage.
Bloont, Allan, 1979 **Emile — Introduction** New York: Basic Books.
Irwin, Terence. 1995. **Plato's Ethics** New York and Oxford: Oxford University Press.
Kraut, Richard. 1992. **The Cambridge Companion to Plato**. Cambridge: Cambridge University Press
Plato, 1992. **The Republic**. Translated by G. M. Grube. Indianapolis: Hackett.
Rorty, Amelie, 1998 "Rousseau's Educational Experiments", in: Amelie Rorty (ed.) **Philosophers on Education: New Historical Perspectives**. Routledge: London and New York, 238-254.
Rousseau, Jean-Jacques, 1974 (1762). **Emile**. Translated by Barbara Foxley. London: Dent
Yolton J. W., 1998. "Locke: Education for Virtue". In: Rorty 1998, pp. 173-189